

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

Факультет історії, політології та міжнародних відносин

Кафедра всесвітньої історії

**ПОЛІТИКА США ЩОДО КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ
НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

студент 6 курсу, 601 групи

Морар Василь Вікторович

Керівник:

доктор історичних наук,

доцент **Безаров О.Т.**

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № _____ від _____ 2024 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Сич О.І.

Чернівці – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»	11
1.1 Стратегічне партнерство як особлива модель міждержавних взаємин....	11
1.2 Концепції співробітництва між суб'єктами міжнародного права у творах Г. Кісінджера, З. Бжезинського, Ф. Фукуями.....	18
 РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ РФ ТА США У 1990-Х РР.	28
2.1 Геополітичне становище США та зміна їх зовнішньополітичної концепції після розпаду Радянського Союзу.....	28
2.2 Зміна зовнішньополітичної стратегії РФ.....	39
2.3 Військово-політичне та економічне співробітництво США та РФ.....	47
 РОЗДІЛ 3. ЗАГОСТРЕННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ У РОСІЙСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ НА ПОЧАТКУ 2000-Х РР.....	57
3.1 Російсько-американський діалог з приводу спільної боротьби проти міжнародного тероризму та його результати.	57
3.2 Проблема розширення НАТО у контексті російсько-американських відносин.....	67
3.3 Спроби розв'язання російсько-грузинського конфлікту.	80
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	92

ВСТУП

Актуальність дослідження. З розпадом Радянського Союзу завершився період ідеологічного, військово-політичного та економічного протистояння між двома наддержавами. За нових геополітичних реалій США перетворилися на світового лідера, намагаючись зміцнювати свій вплив та відповідати на нові загрози.

Водночас між США та країнами Східної Європи, головним чином, Російською Федерацією, яка оголосила себе правонаступницею Радянського Союзу, розпочався новий, якісний етап розвитку взаємин. На зміну колишній конфронтації прийшло потепління, яке супроводжувалося посиленням політичного, економічного та культурного співробітництва, і, зрештою, формування стратегічного партнерства.

Низка факторів, серед яких головне – невдоволеність з боку Російської Федерації своїм геополітичним становищем, а також зовнішньою політикою адміністрацій Б. Клінтона та Дж. Буша-молодшого щодо Сербії та Іраку, призвели до того, що взаємини між США та РФ поступово погіршилися. Серйозним викликом для міжнародних відносин стала Мюнхенська промова В. Путіна від 10 лютого 2007 р. про загрозу для РФ з боку НАТО, а також п'ятиденна війна у серпні 2008 р. у Грузії, що стала своєрідною межею у взаєминах між США та РФ і дозволило деяким політикам стверджувати про розгортання нової «холодної війни».

Вивчення політики США щодо Східної Європи та взаємини з Росією у 1990-х на початку 2000-х рр. є важливими, оскільки дозволяє зрозуміти нинішню міжнародно-політичну ситуацію у світі. Крім того, проблеми політики США щодо країн Східної Європи у зазначений період сучасної історії, на наш погляд, не знайшли належного висвітлення у творчості українських дослідників. Усе вищезазначене нами обумовлює наукову актуальність обраної теми.

Мета дослідження полягає у тому, щоби на основі аналізу джерел та наукової літератури проаналізувати політику США щодо країн Східної

Європи, передусім, стосовно Російської Федерації, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Вказана мета зумовила необхідність розв’язання наступних **завдань**:

- Проаналізувати теоретичні засади міжнародних відносин наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.;
- Висвітлити геополітичне становище США після завершення «холодної війни»;
- Охарактеризувати взаємини між США та РФ;
- Визначити причини загострення російсько-американських відносин.

Об’єктом дослідження є зовнішня політика США наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Предметом дослідження є комплекс проблем, пов’язаних із військовими, політичними та економічними аспектами політики США щодо країн Східної Європи, зокрема, Росії як найбільшої регіональної держави наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1991–2008 років. Нижня межа зумовлена розпадом Радянського Союзу, завершенням «холодної війни» та ухваленням лідерами держав Східної Європи нового зовнішньополітичного курсу, спрямованого на розвиток дружніх взаємин із США та країнами НАТО.

Верхня межа обумовлена декількома важливими подіями, а саме, завершенням каденції Дж. Буша-молодшого, і, відповідно, зміною зовнішньополітичного курсу США за часів нової президентської адміністрації Б. Обами; затвердженням у серпні 2008 р. нової концепції зовнішньої політики Російської Федерації, в якій НАТО розглядалося як загроза російським інтересам; російсько-грузинський збройний конфлікт, що став предметом серйозного напруження між РФ та США.

Географічні межі охоплюють територію США, Східної Європи, Російської Федерації.

Методи дослідження. При написанні дипломної роботи використані загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження за допомогою яких вдалося досягнути поставлених мети і завдань. Зокрема, серед загальнонаукових методів варто згадати індукцію та дедукцію, аналіз і синтез, порівняння та узагальнення. Що стосується спеціально-історичних, то нами були використані історико-генетичний, історико-системний та компаративний методи.

Джерельна база. Джерельна база нашого дослідження представлена опублікованими документами, які можна розділити на такі частини: 1) офіційні документи; 2) документи особового походження; 3) теоретичні роботи тогочасних зовнішньополітичних експертів.

Перша група джерел представлена виступами президентів РФ і США, російсько-американськими деклараціями і домовленостями, а також базисними документами, в яких декларувалися принципи російської чи американської зовнішньої політики.

Насамперед, варто зауважити про президентські послання. Цей тип документу є, з одного боку, своєрідним звітом, а з іншого – переліком пропозицій, які виконавча влада в особі президента пропонує законодавчому органу. Крім політичного, економічного та соціального розвитку, такі документи містять інформацію про становище країни на міжнародній арені, а також стратегію щодо зовнішньої політики. Ці президентські форми звернень характерні для США. Після розпаду СРСР щорічні послання президента стали невід’ємною практикою політичного життя і РФ. У нашому дослідженні були використані щорічні послання Дж. Буша-старшого [36], В. Клінтона [43-50] та Б. М. Єльцина [19-20].

Важливим джерелом для вивчення російсько-американських взаємин є промови, виступи та декларації президентів. Зокрема, на увагу заслуговує Мюнхенська промова В. В. Путіна від 10 лютого 2007 р. [16], яка, з одного боку, містила доволі критичні зауваження щодо політики США та країн НАТО, а з іншого – принципи побудови зовнішньої політики РФ. Серед

інших документів, виданих президентами, варто згадати промову Б. Клінтона щодо взаємин між США та РФ [51], декларації Дж. Буша-молодшого з приводу терористичних атак 11 вересня 2001 р., а також військових дій в Іраку 2003 р. [31-33].

Дослідження історії зовнішньої політики потребує залучення документів, що регулюють міждержавні взаємини. При аналізі російсько-американських взаємин нами були використані двосторонні декларації, що регламентували стратегічне наступальне озброєння, визначали принципи двосторонніх економічних та політичних взаємин (Кемп-Девідська декларація 1992 р. та Хартія російсько-американського партнерства і дружби), а також спільні заяви очільників РФ та США щодо антитерористичної боротьби [5; 6; 8; 15; 18; 23; 25; 36-41].

Досить цінним та інформативним джерелом була Концепція зовнішньої політики РФ за часів президенства Б. М. Єльцина та В. В. Путіна, в яких визначалися засадничі принципи, а також пріоритети діяльності держави на міжнародній арені [13-14]. Нами також була використана Концепція національної безпеки РФ ухвалена за президенства Б. Єльцина [12].

Цікавим документом була Стратегія національної безпеки США, яка містила перелік основних загроз для держави та громадян, а також методи протидії їм. У нашому дослідженні були використані згадані вище документи за президентської адміністрації Б. Клінтона та Дж. Буша-молодшого [28-30].

Друга група джерел представлена мемуарною літературою, яка дозволила нам краще зрозуміти розвиток конкретних подій, а також мотиви та вчинки відповідних особистостей. Однак вони вимагали критичного ставлення, оскільки їх автори були зацікавлені у викладі і трактуванні подій і фактів під таким кутом, який вважали доречним. Також були використані мемуари очільниці Державного департаменту Мадлен Олбрайт, яка обіймала цю посаду під час другої президентської каденції В. Клінтона. Окремий розділ її мемуарів присвячений політичним перипетіям в Європі по

завершенню «холодної війни», в якому значне місце відведено проблемі російсько-американських взаємин, а також питанню розширення НАТО [17].

Заслуговують на увагу мемуари Вільяма Бернса – нинішнього директора ЦРУ. Перебуваючи на посаді посла США у Росії упродовж 2005–2008 рр., В. Бернс у своїх мемуарах виклав доволі цікаву інформацію, яка допомагає глибше збагнути проблему американо-російських взаємин. Зокрема, він проаналізував і охарактеризував проблему розширення НАТО за рахунок колишніх республік СРСР у сприйнятті російських еліт, дав оцінку російсько-грузинського збройного конфлікту та її впливу на взаємини між РФ та США [1].

Остання група джерел охоплює теоретичні доробки тогочасних зовнішньополітичних експертів, в яких проаналізована ситуація на міжнародній арені після розпаду Радянського Союзу та прогнозовано розвиток взаємин між провідними державами світу. Серед таких авторів доречно згадати Г. Кісінджера, Зб. Бжезинського та Ф. Фукуяму [3;4; 9-11; 26]. Чільне місце в їхніх дослідженнях посідає питання американських взаємин з країнами Східної Європи, зокрема, із Російською Федерацією.

Загалом, охарактеризовані нами джерела уможливають вивчення політики США щодо країн Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI ст.

Історіографія. Історіографію політики США щодо Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI ст. можна розділити на українську та зарубіжну.

Аналізуючи наукові доробки українських авторів доречно вказати на відсутність фундаментальних досліджень з цієї проблематики. Українські дослідники вивчали лише окремі питання, пов'язані з американською політикою у Східній Європі. Зокрема, взаємини країн Східної Європи з НАТО, російсько-американські відносини, російсько-грузинську війну тощо. Серед науковців, які досліджували вказану проблематику, варто назвати О.І. Брусіловську [58], М.А. Геника [60], І. Цепенду [104], В. Шиманського [105],

А.М. Киридон [73], Н.В. Нечаєву-Юрійчук [83], О. Бебешко [56], П. Артимішину [53].

На окрему увагу заслуговує дослідження А. Киридон та С. Троян «Українська пастка для російського Левіафана» [76], присвячене різним аспектам зовнішньої політики України 1991-2023 рр. Один із розділів книги присвячений російсько-грузинський збройний конфлікт серпня 2008 р.

Природньо, що різним аспектам політики США щодо Східної Європи зазначеного періоду приділено доволі багато уваги в американській історіографії. Варто згадати такого відомого дослідника зовнішньої політики США, як В. Лафібер. Один із розділів його твору «Америка, Росія та Холодна Війна» [115] присвячений політиці США щодо Східної Європи після розпаду СРСР. Основний акцент зроблений на проблемі американо-російських взаємин та розширенні НАТО.

На увагу заслуговує книга іншого відомого американського дослідника зовнішньої політики США В. А. Коена «Така ж держава, як усі інші. Стисла історія міжнародних відносин США» [74]. У книзі висвітлено основні тенденції та проблеми американської зовнішньої політики від часу її створення і до початку XXI століття. Зовнішню політику президентів Дж. Буша-старшого, Б. Клінтона та Дж. Буша-молодшого дослідник розглянув вельми критично, вказав на недоліки та хиби адміністрації кожного з них.

Американська зовнішня політика проаналізована й у загальних дослідженнях з сучасної історії США. Зокрема, у фундаментальному творі «Історія Америки» [97], а також у доробках Г. Зіна [71], Д. Маккінерні [77], Р. Ріміні [90].

Частково деякі аспекти політики США щодо Східної Європи розглядав і відомий американський історик Т. Снайдер. У книзі «Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569-1999 рр.» [95] розглянуто проблему приєднання країн Центральної та Східної Європи до НАТО, а також позицію російських еліт щодо цього.

Окремим аспектам політики США щодо Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI ст. присвячена низка наукових статей. Зокрема, проблеми розширення НАТО у контексті американської зовнішньої політики вивчали М. Браун [108], Дж. Сміт [122], В. Крістофер [109].

Взаємини США із країнами Східної Європи після завершення «холодної війни» досліджували Ю. Румер [120], З. Студзінська [123], М. Воллін [125] та Ч. Купчан [114].

Політика США щодо Східної Європи у зазначений період посідає доволі помітне місце у російській історіографії. Попри нетривалі тенденції у налагодженні взаємин, Сполучені Штати розглядалися як основний геополітичний суперник, який прагнув розширити свій вплив у Східній Європі. Саме через призму такого бачення російські історики вивчали цю тематику.

Увага російських дослідників зосереджувалася саме на налагодженні взаємин та співробітництва в політичній, військовій, економічній, науковій та культурній сферах між США та РФ. На ці аспекти у своїх доробках звертали увагу Є. Афоніна [54], В. Батюк [55], В. Журавель, М. Король, А. Полусєв [70], К. Мінкова [81], В. Колєсов [75], Г.Осипов [85], О. Савойський [91]. Проблему розширення НАТО вивчали Ю. Давидов [64], О. Тихомиров [99], В. Михайлов, О. Воловіков [82], Ю. Тарасова [96].

Тема російсько-грузинського збройного конфлікту 2008 р. знайшла своє відображення у дослідженні О. Скакова [94]. Його позиція виглядала, на нашу думку, вельми упередженою, оскільки покладала провину за розв'язання війни лише на тодішню грузинську владу. Водночас нами були використані стаття грузинського дослідника К. Какачія [72], позиція, якого кардинально протилежна до тієї, яку займають російські дослідники. Війна Грузії проти Росії, на його думку, спричинена геополітичними прагненнями РФ не допустити втрати впливу над Грузією та приєднання цієї країни до НАТО.

Загалом, обсяг наявних джерел та наукової літератури був цілком достатнім для того, аби дослідити проблеми політики США щодо країн Східної Європи, зокрема Росії, наприкінці XX – на початку XXI століття.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, які у свою чергу поділені на підрозділи, висновків та списку використаних джерел і літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

1.1 Сутність та критерії поняття стратегічного партнерства

Із розпадом Радянського Союзу та завершенням «холодної війни» міжнародні відносини набули більш динамічного характеру, а взаємини між різними державами стали більш тісними. Можна виокремити декілька рівнів розвитку відносин між державами, серед яких: конкурент, суперник, ворог, партнер, стратегічний партнер, союзник. Перші три поняття позначають стан відносин між державами, що є супротивниками. Їх аналіз не є предметом нашого дослідження. Натомість доцільно зупинитися на трьох останніх.

Партнерство – це найбільш нейтральна сходи́нка міжнародних відносин. Вона передбачає дружні дипломатичні відносини без глибокої довготривалої різнобічної взаємодії між державами. Аналізуючи Статут ООН, можна дійти висновку, що відносини між усіма державами цієї організації якраз підпадають під це поняття. Збереження партнерських відносин забезпечує підтримку міжнародного миру та безпеки. Партнерство у своєму розвитку може проходити декілька етапів, серед яких ситуативне партнерство, вибіркове співробітництво, повноцінне партнерство[79, с. 10]. Найчастіше поглиблення партнерських відносин розпочинається в економічній сфері.

Варто зазначити, що поняття партнерство остаточно сформувалося після Другої світової війни і було прямим результатом подолання наслідків тоталітаризму в західноєвропейських країнах. В першу чергу, партнерство розглядалося як політика компромісу та ідеологічна основа економічної політики соціал-демократичних урядів. «Холодна війна», що почалася, створювала морально-політичне тло, яке змушувало шукати вихід із важкої соціальної конфронтації. І лише з часом на зміну конфронтації прийшло

змагання, а потім і партнерство сторін, що стало необхідним компонентом соціального миру та економічного процвітання» [59, с. 376]. Яскравим прикладом партнерських взаємин, головним чином в економічній царині, може слугувати створення в 1951 р. Європейського об'єднання вугілля та сталі. Партнерство було характерним і для взаємин, що формувалися в 1990-х рр. між НАТО і країнами Східної Європи.

Наступний рівень міждержавних взаємин, на якому ми зупинимось докладно, є стратегічне партнерство. Воно формується на основі попередньої стадії – партнерства. Розглядати його доречно через призму розуміння національних інтересів. Воно, у свою чергу, було достатньо широким і визначається у різних сферах: економічній, політичній, соціальній тощо [59, с. 376].

Стратегічне партнерство, як інструмент реалізації зовнішньої політики держави, передбачав найбільш масштабний і вигідний для всіх сторін спосіб взаємодії у різноманітних галузях і сферах, відповідає геостратегічним інтересам задіяних суб'єктів. Зауважимо, що стратегічне партнерство має винятковий характер порівняно з іншими різновидами міждержавних взаємин і ґрунтувався на забезпеченні національних інтересів [62, с. 425].

Основою стратегічного партнерства були двосторонні договори про стратегічне партнерство, прикладами яких можуть бути договір між Казахстаном та Узбекистаном підписаний у 2005 р., між США та Македонією – у 2008 р.

Аналізуючи ці договори, можна помітити, що кожна держава визначала в них пріоритетність досягнення власних цілей згідно концепцій своєї зовнішньої політики. При цьому кожна зі сторін розуміла їх по своєму, а тому визначення цього поняття давалося дуже складно. У зв'язку з цим єдиного науково тлумачення поняття «стратегічне партнерство» не вироблено ні українськими, ні зарубіжними науковцями [61, с. 163].

Стратегічне партнерство, як форма міждержавних взаємин, передбачала, що держава мала б узгоджувати свої дії на міжнародній арені з

іншими суб'єктами міжнародного права. Саме взаємодія у межах партнерства, а також взаємні стратегічні національні інтереси двох чи більше держав у різних сферах спричиняли формування між ними особливого виду міждержавного співробітництва. Така взаємодія можлива у наступних сферах: безпеки (національної або міжнародної); економіки (торговельно-економічні, науково-технічні зв'язки, фінанси, технології, енергетика, транспорт); культурно-гуманітарній (наявність історичних, культурних зв'язків, діаспори, інтенсивність контактів між людьми, неурядовими організаціями) [61, с. 163].

Загалом, можемо стверджувати, що під стратегічним партнерством варто розуміти такий рівень співробітництва між державами, який передбачав здійснення між ними спільних дій з метою задоволення своїх основних національних інтересів [59, с. 376].

Для міждержавних взаємин рівня стратегічного партнерства характерними були кілька особливостей.

По-перше, визнання стратегічного характеру партнерства. Воно могло вимірюватися кількісними показниками, відображеними у кількості взаємних згадувань держав як стратегічних партнерів під час виступів та заяв вищих посадових осіб, взаємних візитах вищих посадовців держави, а також кількості укладених двосторонніх договорів. Якісними показниками стратегічного партнерства був спільний характер співпраці держав-партнерів, тобто ситуації, за якої обидві сторони прагнули не одностороннього досягнення цілей, а їхньої спільної реалізації. [92, с. 73].

По-друге, стратегічне партнерство передбачало наявність спільних стратегічних інтересів, а також спільних підходів до їх реалізації у декількох сферах міждержавного співробітництва. Взаємини між державами, які виступали стратегічними партнерами, обов'язково мали бити рівноправними. Не повинно було б існувати односторонньої залежності одного партнера від іншого. Водночас можливою була взаємозалежність між державами-стратегічними-партнерами. Це означало, що їх потенційна залежність в одній

сфері державного співробітництва мала б компенсуватися залежністю в іншій. В той же час співпраця в інших сферах мала б бути цілком рівноправною [92, с. 73]. З огляду на це дійсне стратегічне партнерство мало б охоплювати більше, аніж одну сферу співробітництва.

По-третє, довготривалий характер партнерських взаємин, адже стратегічне партнерство встановлювалося на тривалу перспективу. Саме поняття «стратегія» передбачало необхідність врахування довгострокових інтересів сторін. При цьому партнерство мало розвиватися по висхідній з одержанням чітких кінцевих результатів. Зауважимо, що стратегічне партнерство означало не лише отримання спільної вигоди, але вимагало готовності поділяти можливі ризики між державами, які були перебували у стратегічному партнерстві [92, с. 73].

По-четверте, обов'язкова наявність механізмів реалізації стратегічного партнерства, яке могло активно розвиватися лише за умови постійної взаємодії сторін у вирішенні питань, що становили спільний інтерес. Такими механізмами могли бути міждержавні комітети, очолювані лідерами держав або ж урядів. У складі міждержавних органів створювалися двосторонні експертні робочі групи для підготовки рішень у найважливіших сферах взаємин. Прикладами таких механізмів могли бути Рада Росія-НАТО, а також Робоча група США та РФ з протидії тероризму [92, с. 74; 110, с. 5].

По-п'яте, юридичне закріплення змісту та механізмів стратегічного партнерства у двосторонніх документах. Стратегічні взаємини могли бути декларованими, тобто формальними, а могли бути реальними, навіть за відсутності декларації. Формування юридичної бази взаємин рівня стратегічного партнерства, а також закріплення в ній цілей, напрямів та механізмів співпраці, узгоджених обома сторонами, сприяло кращому порозумінню сторін [92, с. 73-74].

При характеристиці стратегічного партнерства варто також окреслити і коло його суб'єктів. Міжнародна практика та історичний досвід показують, що це могли бути не лише держави, але й наддержавні утворення. Яскравим

прикладом цього могли бути взаємини між ЄС та США, РФ та ЄС, РФ та НАТО. Окрім того, розглядати стратегічне партнерство доречно лише тоді, коли це стосувалося держав, або ж наддержавних утворень, політика яких має значний вплив на геополітичну ситуацію загалом [68, с. 119].

Проаналізувавши специфіку стратегічного партнерства, варто зробити одне важливе уточнення – відмову від вирішення в його межах завдань масштабами лише однієї держави. Принципово важливі довготривалі цілі значних гравців на міжнародній арені так чи інакше, але обов'язково виходили за ці межі.

Доречно проаналізувати питання рівноправності між суб'єктами стратегічного партнерства. Зауважимо, що відповідно до Статуту ООН, зокрема статей 1 і 2, дружні відносини між різними державами будуються на принципах поваги та рівноправ'я [24, с. 7-8].

Однак, найбільш могутні суб'єкти на практиці мали більший вплив і, відповідно, більше важелів впливу на ситуацію у світі. Прикладом цього могло бути постійне членство в Радбезі ООН. Держави лідери, серед яких варто назвати США, Китай, Велику Британію, Францію, були такими не лише через наявність у їх розпорядженні необхідних ресурсів, але й завдяки їх високому технологічному рівню розвитку. З іншого боку, держави, що не були самодостатніми в економічному плані, а отже і політичному, були змушені орієнтуватися на лідерів розвитку [85].

Таким чином, рівноправ'я в межах стратегічного партнерства була доволі гострою і могла бути реалізованою лише у відносинах двох держав, які, як мінімум, мають співставний потенціал та можливості.

Враховуючи розглянуті особливості стратегічного партнерства, можна виокремити декілька його характерних рис, а саме: об'єктивна обумовленість розумінням спільності довготривалих національних інтересів кожної зі сторін; консенсусна основа і можливість відсутності юридично зобов'язуючих рішень, але при цьому наявність в обох сторін інституційних каналів взаємодії; регіонально-глобальний

масштаб;приблизний паритет в економічній, військовій силі, дипломатичний вплив, і на цій основі – рівноправність партнерів; відповідність міжнародному праву [68, с. 120].

При дослідженні поняття «стратегічне партнерство» важливим було з'ясувати його функції. Це дозволяє краще зрозуміти та проаналізувати специфіку міжнародних відносин наприкінці XX – на початку XXI ст. Отже, стратегічне партнерство, як форма міждержавних відносин, виконувало декілька функцій, ідентифікуючу – передбачала, що держави, які були стратегічними партнерами, найбільш чітко окреслювали свої геополітичні інтереси та методи, які вони мають намір забезпечувати для усіх інших держав на міжнародній арені; стимулююча: у деяких випадках стратегічне партнерство декларувалося обома сторонами з деяким випередженням подій, або ж лише однією стороною, що вказувало на прагнення суб'єкта чи суб'єктів міжнародних відносин надати взаєминам позитивний імпульс, окресливши свою готовність підняти їх на новий, якісно вищий щабель; символічна – мало місце тоді, коли мова йшла про проголошення стратегічного партнерства між сильною і значно слабшою державою, і, в такому випадку, з боку сильної держави робився, так би мовити, жест солідарності та підтримки, а її міжнародна вага та авторитет частково переносилися на слабшу; інституційна: під час апогею розвитку стратегічного партнерства держави, що вважали себе стратегічними партнерами, реалізовували це партнерство через низку угод, що зачіпали різні аспекти співробітництва, для реалізації яких могли бути створені спеціальні спільні інституції, або ж надавалися додаткові функції, ресурси та повноваження вже існуючим; інструментальна: стратегічне партнерство, як продукт спільних або ж скоординованих зусиль держав-партнерів, було доволі серйозним інструментом міжнародної політики, оскільки допомагало просувати їх зовнішньополітичні чи військові інтереси і реалізувати інструментальну функцію на двох рівнях – партнерському і на рівні регіонально-глобальному [68, с. 120].

Стосовно критеріїв стратегічного партнерства можна виділити наступні: спільна зацікавленість партнерів у співробітництві та велика кількість сфер співробітництва; наявність принципово важливих стратегічних цілей, досягнення яких можливе лише за умови серйозної координації зусиль сторін; довготривалий характер відносин; правова база партнерства в якій закріплені зміст співробітництва та механізми його реалізації; наявність усталених механізмів, за допомогою яких реалізується стратегічне партнерство; здатність сторін враховувати інтереси один одного, йти на компроміси, підтримувати партнера навіть в тих випадках, коли це не передбачає якоїсь вигоди; взаємна відмова від дискримінаційних та ультимативних дій щодо партнера; ефективність – результати партнерства повинні охоплювати не лише політичні еліти, але й суспільство загалом. Окремим критерієм, проте не завжди обов'язковим, може бути наявність спільного супротивника [84, с. 118].

Наступний, після стратегічного партнерства, рівень міждержавних взаємин – союзники. Цей рівень більш довготривалий і формалізований. Під останнім слід розуміти юридично закріплені зобов'язання, інституції та інші аспекти.

Союzniцький рівень міждержавних взаємин передбачає наявність досить чіткої зовнішньої політики з найбільш важливих питань міжнародної політики. Окрім того, цей рівень взаємин охоплює більше сфер співробітництва, а юридичні домовленості є менш формальними і більш суворими для виконання. Найбільш системно питання союзнництва розроблені у воєнно-політичних організаціях [79, с. 13-16]. Прикладами цього могли слугувати Антанта і Троїстий союз часів Першої світової війни, Антигітлерівська коаліція та Країни Вісі періоду Другої світової, а також НАТО та Організація Варшавського договору часів «холодної війни».

Загалом, стратегічне партнерство поряд із союзництвом були найвищим рівнем міжнародних відносин. Суть його полягала у підтриманні довготривалих взаємовигідних відносин між державами у різних сферах і у

відповідності до національних інтересів. На його основі в подальшому вибудовувалися союзницькі відносини. Саме ці два рівня міждержавних взаємин були характерними при проведенні США зовнішньої політики щодо країн Східної Європи впродовж 1990-2000-х рр.

1.2 Концепції співробітництва між суб'єктами міжнародного права у творах Г. Кісінджера, З. Бжезинського та Ф. Фукуяма.

При аналізі історії міжнародних відносин у період після завершення «холодної війни» неможливо оминати таких видатних теоретиків міжнародної політики, як Генрі Кісінджер, Збігнев Бжезинський та Френсіс Фукуяма. У своїх творах вони не лише аналізували становище та взаємини між провідними державами світу після завершення «холодної війни», але й спрогнозували, як виглядатиме світова геополітика, а разом з нею – і міжнародна арена в найближчому майбутньому.

Тема міжнародного устрою, його історії та перспективи була центральною в дослідженнях Г. Кісінджера. Упродовж своєї наукової та політичної кар'єри він вважав, що світовий лад та мирне співіснування цивілізацій можливі лише за умови балансу сил, а не гегемонії однієї або декількох країн. На його думку, для того, аби будь-яка система міжнародних відносин була дієздатною, вона повинна мати два ключові компоненти: повну рівновагу, котра зробить саму спробу зламати цю систему досить важкою справою, а також наявність легітимних підстав для її сприйняття [11].

На думку Кісінджера, по завершенню Другої світової війни настав короткий проміжок часу, під час якого цілком можливим було прогнозування довготривалого світового ладу, що базувався б на американському ідеалізмі та балансі сил [11]. Проте, у зв'язку кардинальною протилежністю ідеологій США та СРСР цього так і не сталося. Зрештою, економічний спад, тероризм,

екстремізм, а також ціла низка безрезультатних військових конфліктів поставили під сумнів переваги ліберальної демократії.

Перебуваючи у складі президентської адміністрації за каденції Р. Ніксона, Г. Кісінджер залучив зрештою і Китай до протистояння між США та СРСР, утворивши таким чином геополітичний трикутник, в якому Сполучені Штати перебували ближче до обох держав, аніж вони одна до одної. Саме таку структуру світоустрою Кісінджер застосовує і для США в XXI ст. Тобто, роль країни, що є першою серед рівних. На думку вченого, роль головного союзника Америки мала б належить Європейському Союзу. Без Європи Сполучені Штати залишалися б лише островком біля берегів Євразії. Саме це твердження було ключовим для обґрунтування присутності американців на території Європи [11]. З огляду на це стабільність в Європі була головною стратегічною ціллю США.

Лідером ЄС, на думку Кісінджера, могла б бути Німеччина, яка стала б локомотивом цього утворення. Модернізація ЄС повинна відбутися зсередини, але не навпаки. У разі кризи та занепаду ЄС, Європа відмежувалася б від США, а також перетворилася на звичайний придаток Азії та Близького Сходу. Саме тому партнерство Європи та США вигідне для обох сторін. Вчений критикував політику США щодо європейських партнерів у другій половині XX ст., вважаючи її коливанням між можливістю діяти та байдужістю. Причиною залежності Європи від американців була воєнна могутність США, на яку європейці спиралися попри задекларовану рівність, а тому були зацікавлені перебувати під захистом американської ядерної зброї. Але те, дієвість таких взаємин в період «холодної війни» не означало їх придатність для епохи, що настала після розпаду СРСР. Кісінджер зазначав, що США зацікавлені у тому, аби Європа була більше задіяна в міжнародній політиці, але не зацікавлені у формування європейської ідентичності на противагу їм [10].

Для того, аби вирішити цю ситуацію і спонукати Європу до більшої активності на міжнародній арені, Кісінджер запропонував створити

Атлантичну групу, до складу якої б входили представники США та ЄС, а також тих європейських держав, які не входять до ЄС та НАТО. Ця група визначала б єдину політику у сфері безпеки та міжнародних відносин. «Питання демократичної системи у тому вигляді, в котрому ми її представляємо, залежить від того, чи зможуть північноатлантичні держави знайти новий імпульс у відносинах за умов відсутності «холодної війни», – вказував Кісінджер [10].

Цікаво, що на думку Кісінджера НАТО не могло залишатися єдиною структурою атлантичного співробітництва, а тому необхідні додаткові, нові інститути, не обмежені лише питаннями військового співробітництва. Прикладом цього він вважав Трансатлантичну зону вільної торгівлі, членом якої могла б стати РФ, але за умови проведення внутрішніх реформ [10].

У своїх творах дипломат доволі помітне місце приділяв РФ [10-11]. Він радив встановити два пріоритети у відносинах з цією державою. По-перше, необхідно аби Росія відчувала, що вона бере участь у прийнятті багатосторонніх рішень, особливо тих, що стосуються її безпеки. Але США та їх союзники повинні постійно нагадувати, що незважаючи на завершення «холодної війни» проблема збереження балансу сил залишається пріоритетом. США не повинні миритися з підтримкою росіянами іранської ядерної програми і систематичними нападами на американську зовнішню політику у різних регіонах світу, особливо в Іраці. Але, в цілому, США мала б поважати законні інтереси Росії. При цьому РФ стане частиною стабільного світового устрою, якщо буде поважати інтереси сусідніх держав. Він акцентував увагу на тому, що в Росії відсутні капіталістичні та демократичні традиції, вона не пережила основоположних для формування північноатлантичної ідентичності подій. Тому процес світосприйняття росіянами буде відбуватися досить непросто. Загалом, РФ для Кісінджера виступала як теоретичний союзник, а не антагоніст, а тому з її допомогою можна забезпечити світовий порядок, але за умови, якщо вона не вдаватиметься до зовнішньополітичних авантур [9, с. 219].

Побудова балансу сил в Азії видавалося для Кісінджера більш складним і проблематичним завданням. Ця частина світу з величезними ресурсами та найчисельнішим населенням у світі. «Присутність США у цьому регіоні є обов'язковою», – стверджував Кісінджер [10]. В той час, як в Європі населення в етнічному плані було більш-менш однорідним, головні азійські країни були поліетнічними, до того ж у значних масштабах. Саме тому побудова рівноваги в цьому регіоні суттєво відрізняється від Заходу. Світові війни і нестача потенціалу серед окремих європейських держав перед глобальними загрозами призвели до того, що баланс сил на кшталт «європейського концерту» втратив сенс в Європі. Європейські держави більше не розглядали один одного потенційним джерелом безпеки, а тому ладні виступити єдиним фронтом із США. Ситуація в Азії була кардинально протилежною [10].

Серйозний дисбаланс може виникнути у тому випадку, якщо ще якась країна, окрім США та РФ, досягне наступального ядерного потенціалу. Зауважимо, що хоча Кісінджер залишався одним із засновників організації «Глобальний нуль», мета якого полягала у знищенні всієї ядерної зброї, він наполягав на тому, що США, попри все, мають залишатися лідером у сфері ядерних розробок незалежно від ведення переговорів про неможливість використання цієї зброї [11].

При аналізі двох стратегій американської зовнішньої політики, а саме, месіанства та ізоляціонізму, Кісінджер вказував на те, що США не зможуть відмежуватися від решти світу, проте і не зможуть більше домінувати в ньому. Американцям доведеться впроваджувати, але аж ніяк не нав'язувати свої цінності. Саме тому дипломат пропонував США реалізовувати їх місію поетапно, де кожен з етапів буде представляти собою симбіоз американських цінностей та зовнішньополітичних потреб. Сполучені Штати повинні розуміти, що в наслідок перегрупування сил у світі новостворена коаліція зможе перевершити їх не лише у воєнному, але і в економічному плані. Це буде серйозним викликом для американців і

особливо для європейців. Тому перебудуватися і підготуватися до нових реалій стане викликом для усієї західної дипломатії.

Кісінджер був переконаний, що нова система міжнародних відносин сформується упродовж XXI ст. Світ стане багатополюсним, а США, зрештою, втратять свою зовнішню гегемонію, хоча при цьому і залишаться ключовим гравцем поряд з такими регіональними лідерами, як Китай, Індія, ЄС, а у випадку трансформації та співпадіння багатьох факторів і РФ та Бразилія [11].

Міжнародні відносини розвиваються, на думку дипломата, у напрямку створення регіональних блоків, котрі виконуватимуть функцію країн-учасниць у Вестфальській системі. Ще одним можливим сценарієм майбутніх міждержавних взаємин він називав скорочення до мінімуму ключових гравців на міжнародній арені, що у підсумку призведе до повернення риторики та практики періоду Великої війни 1914-1918 рр., коли групи непримиренних країн намагалися перебороти один одного [11].

Близькими до ідей Кісінджера були погляди Зб. Бжезинського. У 1998 р. світ побачив його есе «Велика шахівниця», в котрій він окреслив широку панораму майбутнього світоустрою. Домінуючу роль в ній він відводить США. На його думку Сполучені Штати несли в собі заряд демократії та високої культури, а тому могли слугувати прикладом для всіх інших держав та народів. «Культурна перевага є недооціненим аспектом американської глобальної могутності [...] американська масова культура має магнетичну привабливість, особливо для молоді світу. Американські телевізійні програми та фільми знімають майже три чверті світового ринку. Американська популярна музика також займає пануюче становище, а захоплення американців, їх звичок в їжі й навіть в одязі дедалі більше наслідують в усьому світі» [3, с. 38] – зазначав Бжезинський.

Не менш привабливим, на думку Бжезинського, були американські ідеали та уявлення про демократію. Американська форма правління та повага до конституції як до основного закону держави слугували стандартом для

всіх країн. Для збереження свого лідируючого становища у XXI ст., на його думку, США мають всі підстави. «Оскільки наслідування американському шляху розвитку поступово охоплює весь світ, це створює сприятливі умови для встановлення часткової і, на перший погляд, консенсуальної американської гегемонії. Як і у випадку з внутрішньою американською системою, ця гегемонія тягне за собою комплексну структуру взаємозалежних інститутів та процедур, призначених для напрацювання консенсусу і непомітної асиметрії у сфері влади та впливу. Американське глобальне домінування, таким чином, підкріплене складною системою викликів та коаліцій, котра практично охоплює увесь світ» [3, с. 39-40], – зазначав Бжезинський.

Природньо, що вказуючи на ці фактори він непохитний у ідеї про домінуючу роль США повсюди. Але при цьому американцям варто узгоджувати власну зовнішню політику з іншими державами.

Франція, на думку американського політолога, намагатиметься посилити свій вплив у Європі, але при цьому не виступатиме супроти США, адже, як засвідчив досвід «холодної війни», у вирішальні моменти вона стояла плечем до плеча з Америкою [3, с. 78].

Німеччина, на думку Бжезинського, посилюватиме свій вплив у Європі, причому на різних напрямках. З огляду на це особливого значення набуває тісна співпраця Німеччини та Польщі. Саме через останню Німеччина може поширити свій вплив на північний схід – Балтійські республіки, а також на схід – на Україну та Білорусь [3, с. 89].

Стосовно Російської Федерації, то її керівництву, на думку Бжезинського, варто осмислити своє нинішнє становище, відмовитися від імперських амбіцій і головну увагу приділяти проєвропейському вектору розвитку. Для Росії геостратегічний вибір, в результаті котрого вона змогла б грати реальну роль на міжнародній арені і отримати максимальну можливість трансформувати та модернізувати своє суспільство – це Європа. І це не

просто яка-небудь Європа, а трансатлантична Європа разом з такими структурами, як ЄС та НАТО [3, с. 142-143].

В іншому дослідженні Бжезинського «Стратегічний погляд. Америка та глобальна криза» було розвинуто попередні міркування з приводу міжнародної системи та взаємин між державами. На початку книги він окреслив основні чотири проблеми, які в ній розглядалися:

1. Наслідки зміщення балансу світових сил із Заходу на Схід.
2. Причини ослаблення світового впливу Америки, а також симптоми її внутрішнього занепаду.
3. Ймовірні геополітичні наслідки у випадку дійсного ослаблення міжнародного лідерства США.
4. Проблема формування довготривалих цілей США, а також проблема залучення до співробітництва Туреччини та Росії [4, с. 6-7].

Аналізуючи ці проблемні, він залишився переконаним, що США не втратять своєї домінуючої ролі у світі у найближчому майбутньому. Світу навпаки необхідна, як він стверджував, економічно процвітаюча Америка, багаті та соціально приваблива країна [4, с. 6-9].

Продовжуючи ці міркування у третьому розділі книги, він дійшов висновку, що навіть в тому випадку, якщо США все ж таки втратять лідируючу роль, все одно жодна держава світу без сумніву не стане лідером. «Жодна держава до того часу (на 2025 р. – авт.) не буде готовою самотужки приміряти на собі ту роль, котру світ після розпаду Радянського Союзу в 1991 р. відвів Сполученим Штатам», – зазначає Бжезинський. «Більш вірогідним є, – продовжував він, – тривалий етап доволі хаотичних переміщень глобальних та регіональних сил, під час яких переможених буде значно більше аніж очевидних переможців, і відбуватися це буде на фоні міжнародної нестабільності і, навіть потенційно смертельної загрози глобальному благоденству [4, с. 117].

Розмірковуючи над загрозами для світоустрою, Бжезинський також виділив найбільш вразливі держави, які зазнають краху в разі втрати США

лідуючих позицій. Першою серед них він називав Грузію. «В разі ослаблення Америки Грузія опиниться повністю вразливою не лише для політичного тиску, але і для збройної агресії з боку Росії» [4, с. 137].

Не оминув Бжезинський і Східної Європи, вказавши на загрози для Білорусі та України. Зокрема, він зазначав, що: «... помітне ослаблення Америки дасть Росії можливість практично безкарно поглинути Білорусь – з мінімальним застосуванням сили і пожертвував хіба що своєю репутацією відповідального регіонального лідера... Євросоюз за відсутності американської підтримки навряд втрутиться, а деяким західноєвропейським державам немає ніякого діла до Білорусі взагалі» [4, с. 143].

Щодо України, то на думку Бжезинського пасивна реакція Європи на поглинання Білорусі, а також глобальна економічна криза та успішна спроба поставити Грузію на коліна (війна 2008 р.) можуть спонукати російське керівництво до «офіційного об'єднання» з Україною. Зрештою, на думку Бжезинського, це призведе до появи діжки з порохом на самому кордоні ЄС [4, с. 143-145].

Геополітичні зміни у світі на початку 1990-х рр. спонукали до роздумів про майбутню систему міжнародних відносин і американського філософа, професора Стенфордського університету Френсіса Фукуяму. Зокрема, у 1992 р. побачив світ його науковий доробок «Кінець історії та остання людина». На думку Фукуями за останні роки у світі утворився небувалий консенсус щодо легітимності ліберальної демократії як системи правління. Для майбутнього розвитку міжнародних взаємин він прогнозував поширення по всьому світу західних, тобто демократичних цінностей, а також ліберальних принципів функціонування економіки. В кінцевому підсумку цей процес мав спричинити формування глобальної ліберально-демократичної цивілізації, яка стане «фіналом історії» – завершення періоду політичного та ідеологічного протистояння різних моделей та систем розвитку [24]. Таким чином, згідно міркувань Ф. Фукуями, домінуючою політичною моделлю мала би стати ліберальна демократія.

Насамкінець зауважимо, що ідеї проаналізованих вище американських мислителів мали значний вплив на формування зовнішньої політики США. З одного боку, з їхніми творами були ознайомлені американські політичні діячі та президенти (прикладом може бути Дж. Буш-молодший, який захоплювався ідеями Ф. Фукуми). З іншого боку – усі троє були задіяні до практичної політичної діяльності, пов'язаною із зовнішньою політикою. Зокрема, Генрі Кісінджер свого часу обіймав посаду очільника Держдепартаменту США (за каденції Р. Ніксона та Дж. Форда), радника президента з національної безпеки, а в 2002 р. був призначений президентом Дж. Бушем на посаду керівника Національної комісії з розслідувань терористичних атак 11 вересня 2001 р. Збігнев Бжезинський обіймав посаду радника президента з національної безпеки (за каденції Джиммі Картера), а також був членом двох американських аналітичних центрів з питань зовнішньої політики (Атлантичної ради та Ради з міжнародних відносин), на засіданнях яких були присутніми чиновники високого рангу.

Ф. Фукуяма був співробітником Державного департаменту за адміністрації Р. Рейгана та Дж. Буша-старшого, а за адміністрації Б. Клінтона був співробітником аналітичного центру «Дослідження і розвиток». Обіймаючи в різний період посади в державних структурах, всі троє мали значні зв'язки, а відтак – і певний особистий вплив на формування відповідної зовнішньої політики США.

Підбиваючи підсумки цього розділу, зазначимо наступне. Після завершення «холодної війни» у системі міжнародних відносин відбулися кардинальні зміни. Світ став однополюсним, де США залишалися головним центром впливу, а колишня конфронтація, що існувала між НАТО та ОВД зникла. У свою чергу це сприяло формуванню між колишніми супротивниками нового типу взаємин – стратегічного партнерства, яке передбачало підтримання довготривалих і взаємовигідних відносин.

Зміна міжнародної ситуації вплинула і на політичну думку, змусивши таких теоретиків міжнародних відносин, як Г. Кісінджер, З. Бжезинський та

Ф. Фукуяма замислитися про те, які ж тенденції у взаєминах між різними країнами домінуватимуть в найближчому майбутньому. Маючи значний практичний досвід роботи, а також непересічні інтелектуальні здібності, Кісінджер, Бжезинський та Фукуяма у своїх творах дійшли думки, що майбутня система міжнародних відносин, незалежно від головних її суб'єктів, обов'язково має залишатися американоцентричною. На їхню думку, лише США з їх економікою та демократією зможуть належним чином реагувати на різні загрози та виклики з боку держав, що відкидають ліберальну ідеологію.

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ РФ ТА США У 1990-Х РОКАХ.

2.1 Геополітичне становище США та зміна їх зовнішньополітичної концепції після розпаду Радянського Союзу.

Наприкінці ХХ ст. на міжнародній арені відбулися кардинальні зміни, що ознаменували завершення епохи «холодної війни». Низка революцій у країнах соціалістичного табору привела до падіння комуністичних режимів, приходом до влади демократичних сил, а разом з ними – зміну в зовнішньополітичній орієнтації. У грудні 1991 р. з політичної мапи світу зник Радянський Союз і постало п'ятнадцять незалежних держав. Відтак біполярна система, характерна для міжнародних відносин після Другої світової війни, припинила своє існування. Сполучені Штати залишилися єдиною наддержавою, а відтак – і єдиним значним центром сили, здатним кардинально впливати на ситуацію у світі.

З розпадом СРСР перед США постала і ціла низка проблем, які відтепер вони були змушені вирішувати. Однією з них була проблема вироблення нової концепції зовнішньої політики, адже попередні, спрямовані проти комунізму, втратили актуальність. Історик Воррен А. Коен зазначав, що після завершення «холодної війни» й розпаду СРСР посадовці у Вашингтоні, котрі відповідали за налагодження відносин з іншими країнами світу та безпеку США, шукали новий засадничий принцип зовнішньої політики. [74, с. 218].

Президент США Джордж Буш-старший мав чималий досвід у сфері міжнародних відносин. Впродовж своєї політичної кар'єри він встиг обійняти посади представника США в ООН та КНР, директора ЦРУ, а за адміністрації Р. Рейгана – посаду віце-президента. Дж. Буш-старший був особистістю, яка майстерно вміла вести переговори, укладати договори та досягати консенсусу. То ж не дивно, що за своєї президентської каденції він віддавав перевагу зовнішньополітичним питанням. Зокрема, Дж. Буш-

старший раніше від інших країн НАТО розпочав підтримку об'єднавчого процесу між ФРН та НДР. Зрештою, він втягнув США у ще одну війну, коли впродовж січня-лютого 1991 р. американські війська здійснили доволі успішну операцію «Буря в пустелі», що стала реакцією на вторгнення Саддама Хусейна в Кувейт. Розгром іракської армії з відносно невеликими втратами значно підвищили рейтинг Буша як на міжнародній арені, так і в самих США [52, с. 545; 97, с. 810].

Попри такі показові успіхи та наявність значно більшого досвіду у сфері міжнародних відносин, аніж, чимало американських президентів мали, Джордж Буш, натомість, ніколи не міркував про ту роль США, яку вони відіграватимуть у майбутньому (після завершення «холодної війни»). Президент і його державний секретар Джеймс Бейкер чудово розв'язували зовнішньополітичні проблеми, але не мали таланту довгострокового планування. Кілька посадовців середньої ланки, зокрема Пол Вулфовіц, що обіймав посаду заступника міністра оборони, передбачали появу для Сполучених Штатів нагоди пришвидшити неминучий, на їхню думку, процес поширення ліберально-демократичного ладу. На противагу Вулфіцу Брент Скоукрофт, радник Дж. Буша з питань національної безпеки, який вважав себе «реалістом» на кшталт Кіссинджера й зосереджувався на відносинах із великими державами, не надто цікавився подіями в інших країнах світу [74, с. 218].

28 січня 1992 р. у щорічному посланні до Конгресу США Дж. Буш зазначив: «За останніх дванадцять місяців світ зазнав змін майже біблійних масштабів. І нині [...] я не певен, що ми усвідомили всі наслідки, всю важливість того, що відбулося. Найголовніше, що відбулося у світі та в моєму житті, в нашому житті, це: милістю Божою, Америка виграла холодну війну. Холодна війна не завершилася, вона була виграна» [35]. Попри такі заяви, президент та його адміністрація виявилися розгубленими, а відтак – неготовими діяти та адекватно реагувати за нових реалій. Перед США постало декілька проблем, які вимагали вирішення.

Перша з них – як нове співвідношення сил змінить конкуренцію між Сходом та Заходом 1945-1990-х рр. На думку колишнього прем'єр-міністра Великої Британії, Маргарет Тетчер, світ ще з кінця 1980-х рр. почав перебудовуватися у «блок долара», «блок марки» та «блок єни». Ці блоки були нічим іншим, як новими ринками США, Канади та Латинської Америки, зосереджені навколо долара й мали би бути повністю відкритими до середини 1990-х рр.; Європейський Союз залишався зосередженим на німецькій марці, економіка групи азійських країн (здебільшого Південна Азія) дедалі більше підживлювалася японською єною [115, с. 346].

Система вказаних «блоків» виключала значну частину населення планети. Так, Африканські країни на південь від Сахари залишалися бідними, хоча частина країн Західної Африки й рухалися по шляху розбудови демократії. Вони потребували економічної допомоги, проте були виключені з блоків заможних країн. Близький Схід був також нестабільним і хаотичним. У міру того, як іслам міцнішав, деякі західні дослідники побоювалися, що релігійна війна може стати більш суттєвою, аніж мирна економічна конкуренція. Так, один американський чиновник відповідаючи в 1991 р. на запитання журналістів про несприятливий розвиток подій в регіоні, заданого під час інтерв'ю, коротко зазначив – марш ісламського фундаменталізму [115, с. 347].

Проблемою була і роль Японії у новій системі міжнародних відносин. Зазнавши поразки у Другій світовій війні, Японія досить швидко відновила свою економіку, обійшовши американців за рівнем прибутку на душу населення наприкінці ХХ ст. Шість з десяти найбільших банків світу – японські, а їх капітал домінував у Південно-Східній Азії. Тому не дивно, що американці побоювалися, що японці поскуповують їхню власність і, таким чином, посядуть лідируючі позиції в регіоні. Існувало також побоювання з приводу зростання японської воєнної сили, адже Японія мала шостий за витратами воєнний бюджет у світі, третій за чисельністю флот і найкращі в Азії військово-повітряні сили [115, с. 348].

Певно найбільша та найсерйозніша з проблем, які актуалізувалися в 1990-х рр. – забруднення навколишнього середовища. Починаючи з 1980-х рр. світове співтовариство було зосереджене на боротьбі з екологічними кризами та небезпеками, у тому числі техногенними катастрофами, однією з яких стала аварія на Чорнобильській АЕС. Справжнім потрясінням стали події війни в Іраці 1991 р., коли вояки армії Саддама Хусейна підпалили нафтові родовища в Кувейті. Наслідком цього стало нависання чорних хмар над регіоном впродовж декількох тижнів. Не менш серйозними були й інші проблеми, а саме: забруднення навколишнього середовища та зростання населення із одночасним дефіцитом ресурсів. Міжнародні організації, а також Сполучені Штати, як єдина наддержава, мали б докласти значних зусиль аби сприяти їх вирішенню.

Серйозною була проблема тієї ролі, яку в подальшому відіграватимуть міжнародні інституції. В період «холодної війни» більшість з них, а в першу чергу – ООН, залишалися свого роду стабілізаційним клапаном, який не дозволяв перетворити протистояння між США та СРСР у фазу гарячої війни. Зі зникненням головного геополітичного супротивника Америки ситуація змінилася, і роль ООН ослабла. Доказом цього може слугувати події війни в Перській затоці, коли Джордж Буш доволі успішно мобілізував членів ООН на боротьбу з іракською армією. Однак, при цьому адміністрація Буша заборгувала організації близько 141 млн. доларів за миротворчі операції, а також 12 млрд. доларів Міжнародному валютному фонду (МВФ), тим самим підриваючи їх авторитет та значення. При цьому Конгрес не накладав на президента зобов'язання сплачувати внески, оскільки колективна безпека ніколи не користувалася серед американців популярністю. [115, с. 350].

Остання, і найгостріша проблема, що стосувалася безпосередньо США – це готовність американського суспільства до «нового світового порядку». Зауважимо, що демократична система США була майже ідеальною для заселення та експлуатації континенту, проте вона була менш придатною для проведення зовнішньої політики. Успішна зовнішня політика вимагає

послідовності, значної засекреченості, а також піклування про більш ширші інтереси нації. У випадку з американською демократією наявна лише непослідовна суспільна думка людей, котрі полюбляють розповідати усе, що знають, а також осіб, чиї основні інтереси є індивідуальними, але аж ніяк не національними [100, с. 192-194].

Відштовхуючись від цієї тези, зауважимо, що центральним питанням зовнішньої політики США впродовж більшої частини їх існування було досягнення консенсусу для підтримання тієї чи іншої політики. В період «холодної війни» американські президенти об'єднували суспільство навколо ідеології антикомунізму, отримуючи таким чином підтримку більшості для реалізації тієї чи іншої політики на міжнародній арені. Джордж Буш-старший став першим президентом, який не міг її використовувати, адже загроза з боку комунізму зникла. Відтак, на його каденцію припав пошук нової ідеології, яка б переконала американців підтримати президента у його зовнішній політиці.

Проте, як досить слушно зазначив знаний дослідник Волтер Лафібер, більшість американців бажали аби їх просто залишили у спокої, або ж вимагали від президента більшої уваги до внутрішніх питань. Однак, проблема полягала в тому, що незалежно від їх прагнень, США економічно, культурно та політично були наприкінці ХХ ст. повністю інтегровані у глобальну систему, а тому між їх внутрішніми та зовнішніми справами ставало дедалі менше відмінностей [115, с. 353-354].

З огляду на те, що наприкінці каденції Дж. Буша-старшого національній безпеці США нічого не загрожувало, більшість американців дійшли думки, що міжнародні відносини вже не важливі, а тому країна не потребувала більше президента, зосередженого на закордонних подіях. Відтак, на наступних президентських виборах перемогу здобув Вільям (Біла) Клінтон [74, с. 226].

Проблема формування нової зовнішньополітичної концепції перейшла у спадщину до Біла Клінтона, який здобув перемогу на виборах 1993 р. Вже у

своїй інавгураційній промові у січні 1993 р. він зазначив наступне: «Нині із відходом старого порядку у новому світі стало більше свободи, однак менше стабільності. Після краху комунізму відродилася стара неприязнь і виникли нові загрози. Зрозуміло, що Америка повинна, як і раніше, очолювати світ, для створення якого ми так багато зробили [...] Разом зі своїми друзями та союзниками ми будемо працювати, здійснюючи перетворення так, аби вони не захлиснули нас»[7, с. 494]. Також президент зазначив про шляхи реалізації зовнішньої політики: «Ми будемо діяти: по можливості, шляхом мирної дипломатії, за необхідності – силою»[7, с. 494].

Проте, Клінтон, попри свої заяви, не вельми цікавився зовнішньою політикою. В одній приватній розмові він якось зазначив, що за міжнародними відносинами стежить лише змєнька журналістів. Упродовж років свого президентства ігнорування зовнішньою політикою розчарувало його радників, які за неї відповідали. Крім того, Клінтон відмовився від практики щоденного інструктажу, який провадив для нього директор ЦРУ. За винятком питань торгівлі його працівникам було складно вирішувати з ним ті чи інші питання [74, с. 226-227].

Незначний інтерес щодо зовнішньополітичних проблем відображений і в щорічних посланнях президента до Конгресу США. Їх аналіз наочно демонструє, що питанням зовнішньої політики Білл Клінтон приділяв вельми мало уваги, роблячи їх практично другорядними [43-50].

З огляду на таку позицію щодо зовнішньополітичних проблем можна поставити цілком закономірне питання: якою мали би бути принципи зовнішньої політики США у постбіполярному світі? Відповідь на це питання дав помічник президента з питань національної безпеки Е. Лейк 21 вересня 1993 р. під час свого виступу перед аудиторією університету Дж. Хопкінса. Колишню стратегію «стримування ворожих намірів СРСР» замінила стратегія «розширення світового співтовариства вільних ринкових демократичних держав». Актуальним ставало завдання розширення впливу

США, передусім, у тих країнах, взаємини з якими вважалися найважливішими з позиції національних інтересів [54, с. 74].

Нову стратегію адміністрація Біла Клінтона планувала будувати на основі: зміцнення співтовариства великих ринкових демократичних держав, які складатимуть ядро, навколо якого і мають зосереджуватися всі зусилля щодо зміцнення цього співтовариства; допомога у зміцненні та консолідації нових демократичних держав; відсіч агресорам, а також сприяння лібералізації країн, що не сприймають демократію та ринкову економіку; виконання гуманітарних завдань [54, с. 74].

Зрештою, усі ці принципи стали фундаментом для наступних зовнішньополітичних програм США упродовж усієї каденції Б. Клінтона.

Зазначимо, що за адміністрації Клінтона, попри його слабкий інтерес до зовнішніх справ, була ухвалена лютому 1995 р. нова «Стратегія національної безпеки» — ключовий документ зовнішньої політики США. У ньому окреслювалися наступні завдання: захист та безпека країни й американського народу; сприяння розвитку демократії за кордоном; підтримка економічного відродження США; боротьба проти поширення ядерної зброї; активна участь США у міжнародних справах [28, с. i-iii].

Окремими пунктами «Стратегії» були боротьба проти тероризму, а також наркоторгівлею [28, с. 10-11].

Цікаво, що у «Стратегії» можна простежити однозначно месіанські, а подеколи і гегемоністські мотиви. Зокрема, вказувалося, що без участі США у світових процесах загрози із-зовні будуть зростати для самої країни, її союзників та їхніх інтересів, а тому країна повинна активно діяти на міжнародній арені [28, с. 2-3].

Згідно «Стратегії національної безпеки» зовнішня політика США у довгостроковій перспективі була зорієнтована на побудову нової системи міжнародних відносин, на чолі якої мали б стати США, а також провідні держави з-поміж західних демократій. З часом це коло мало б розширитися

за рахунок тих держав, які поділятимуть західні цінності та принципи ринкової економіки[69].

У жовтні 1998 р. була ухвалена нова «Стратегія національної безпеки», що була розширенням і більш детальним варіантом попередньої. Крім головних завдань, запозичених із попередньої редакції, нова програма містила низку ініціатив, котрі б мали стати базою для подальшої зовнішньої політики США. Серед них варто назвати такі: розширення блоку НАТО і програми «Партнерство заради миру»; стимулювання вільної торгівлі по всьому світу; контроль над озброєннями шляхом укладення відповідних конвенцій, передусім, зброї масового знищення; створення коаліцій задля боротьби з тероризмом, корупцією, наркоторгівлею та злочинністю; захист навколишнього середовища та прав людини [29, с. 5-6].

Деякі пункти «Стратегії» стосувалися і взаємин США з країнами Східної Європи. Зокрема, наголошувалося на необхідності приєднання України та Білорусі до угоди «Про нерозповсюдження ядерної зброї» та, відповідно, ліквідації їхніх ядерних арсеналів. [29, с. ii]. Передбачалося, що США надаватимуть технічну допомогу та заохочуватимуть неурядові екологічні організації для надання експертних оцінок щодо екологічних проблем країнам Східної Європи та колишнім радянським республікам [29, с. 22]. Зрештою, у «Стратегії» зазначалася необхідність підтримки демократичного розвитку та ліквідації торговельних бар'єрів між США та країнами Східної Європи [29, с. 28].

Загалом, нова «Стратегія» повністю зосереджувалася на тих зовнішньополітичних проблемах, які постали перед адміністрацією Дж. Буша-старшого після розпаду Радянського Союзу.

Разом з тим, програмний документ містив претензії США на світове лідерство. Так, при характеристиці викликів та загроз, що постали перед світом, недвозначно вказувалося, що: «Без нашого (США – авт.) керівництва й участі загрози б збільшилися, а можливості звузилися»[29, с. 2].

Зазначимо, що нова редакція «Стратегії національної безпеки», базувалася на трьох національних інтересах, які власне й формували пріоритетні напрямки для діяльності на міжнародній арені: зміцнення безпеки, зміцнення економічного процвітання, просування демократії за рубежем [29, с. 6].

Загалом, ухвалені адміністрацією Б. Клінтона «Стратегії національної безпеки» не лише визначали зовнішньополітичні пріоритети, але й сформулювали завдання, які постали перед США за нових міжнародно-політичних реалій. Завдання це полягала у тому, що Сполучені Штати повинні посісти місце світового арбітра, міжнародного поліцейського, від діяльності та компетентності якого залежатиме мир та спокій.

За каденції Б. Клінтона в американському політичному лексиконі почали активно застосовувати таке поняття, як «держава-ізгой». Термін повинен був затаврувати держави та режими, що перебували поза межами світової політики, а також вороже налаштовані до США держави. До останніх зараховували Іран, Ірак, Північну Корею, Лівію та Кубу. Відтак, в основу американської політики щодо них передбачалася жорстка ізоляція, адже на переконання американських правлячих кіл країни-ізгой не дотримувалися міжнародних норм, були схильні до поширення зброї масового знищення, а також були спонсорами міжнародного тероризму. Цікаво, що запропонований підхід залишався доволі гнучким, а тому міг бути використаний щодо широкого кола країн із альтернативною моделлю світового устрою [115, с. 300].

Для розуміння геополітичного становища США у постбіполярному світі доречно розглянути і практичні кроки адміністрації Клінтона щодо вирішення того чи іншого зовнішньополітичного питання.

Оцінюючи геополітичне становище США після розпаду Радянського Союзу доречно проаналізувати і практичні кроки на міжнародній арені. Складність та масивний об'єм матеріалу обумовлює зробити лише

панорамний огляд основних напрямків зовнішньої політики США короткої характеристики її результатів.

Із завершенням «холодної війни» відбулася зміна зовнішньої політики США до азійських країн, в яких спостерігалось економічне зростання та розширення фінансової активності. США розцінювали цю країну як свій форпост в регіоні, намагаючись водночас уникати напруженості у політичній та економічній сферах. У липні 1993 р. Клінтон здійснив візит до Токіо, де проходив саміт «великої сімки», наслідком якого стало ухвалення рішення щодо колективних дій розвинутих держав для відновлення економічного зростання. Загалом, упродовж 1994-1995 рр. між Вашингтоном і Токіо було підписано біля 20 угод, які відкрили японський ринок для американського експорту [115, с. 306].

Міцними залишалися союзи США з такими країнами Азії як Республіка Корея, Філіппіни, Таїланд. Суттєвих змін зазнали політика щодо Китаю. Обіцяючи на запровадити проти Китаю санкції за порушення прав людини, Білл Клінтон, зрештою, зробив діаметрально протилежний крок, а саме, переконав Конгрес відмовитися від скасування режиму найбільшого економічного сприяння. На думку президента, це могло б зашкодити американо-китайській торгівлі, а отже, негативно відбитися на американській економіці [74, с. 237]. Наслідком зміни політики стали енергійний розвиток торговельно-економічних відносин та нормалізація політичних взаємин між США та Китаєм. В листопаді 1994 р. Б. Клінтон здійснив візит до «Піднебесної» де зустрівся із тодішнім китайським лідером Цзянь Цземіном. Адміністрація Б. Клінтона здійснила кроки і щодо налагодження відносин із Північною Кореєю. Вашингтон пообіцяв корейському уряду допомогу у будівництві нових АЕС, але за умови, що він відмовиться від використання вже використаного палива для розробки зброї масового знищення [90, с. 401]. Проте, така політика не мала жодного позитивного підсумку.

Змінилася політика США і щодо країн Південної Азії. Так, якщо в роки «холодної війни» основним стратегічним партнером США був Пакистан, то

із зникненням Радянського Союзу зросли інтереси до Індії, яку розглядали як потенційну супротивницю та противагою Китаю. У 1995 р. між США та Індією був укладений договір про взаємне військове співробітництво. При цьому американський уряд наполягав на припиненні розробки ядерної зброї, хоча, Індія, як і Пакистан, майже одночасно здійснили її випробування [90, с. 405].

Попри інтереси в Азії, США все ж таки надавали першочерговий пріоритет Європі. Основними проблемами, з якими адміністрація Б. Клінтона зіштовхнулася в цьому регіоні, стали: налагодження відносин та переговори проти поширення ядерної зброї на теренах пострадянського простору; включення до складу НАТО нових країн; врегулювання конфліктів на території колишньої Югославії.

Перших два блоки проблем США розв'язали доволі успішно. Натомість проблема врегулювання регіональних конфліктів (війни на території колишньої Югославії) була значно складнішою. Розпад Югославії, який розпочався ще за каденції Дж. Буша-старшого, супроводжувався небаченим з часів Другої світової війни насильством та етнічними чистками, а тому преса та громадськість вимагали від президента втручання у ситуацію.

Зрештою, наприкінці 1995 р. Клінтон зібрав лідерів воюючих країн в Дейтоні для проведення мирних переговорів. Їх підсумком стали мирні договори між Сербією, Хорватією та Боснією. Для забезпечення їх виконання США також ввели контингент своїх військ до Боснії на правах миротворчого контингенту НАТО[77]. Зазначимо, що збройні конфлікти на території колишньої Югославії на цьому не завершилися і в 1999 р. США були змушені знову втрутитися, застосувавши на цей раз військову силу [77].

Близький Схід залишався ще одним досить важливим для США регіоном. Найбільш гострою проблемою тут залишався багаторічний арабо-ізраїльський конфлікт. У вересні 1993 р. в Осло за посередництва Клінтона прем'єр-міністр Ізраїлю І.Рабін та палестинський лідер Я.Арафат підписали угоду, відповідно до якої утворювалася нова палестинська держава [74, с.

228], що означало врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту. Проте напруга в регіоні від цього не зменшилася, адже продовжилася конфронтація з Іраком: у відповідь на відмову Багдаду допустити інспекторів ООН на свої військові підприємства США та Великобританія наприкінці 1998 р. впродовж чотирьох днів здійснювали бомбардування території Іраку. [74, с. 230].

Отже, на початку 1990-х рр. адміністрація Дж. Буша-старшого опинилася у доволі складній ситуації. З одного боку, завершилося протистояння із Радянським Союзом і США могли претендувати на світову гегемонію, зміцнюючи свій вплив та цінності в різних регіонах світу. З іншого боку постала необхідність виробленні чітких принципів та доктрини нової зовнішньої політики. Перед країною виникла ціла низка нових проблем, які США були змушені вирішувати практично одноосібно. Пошук адекватної відповіді на проаналізовані виклики становили основний зміст зовнішньої політики США впродовж 90-х рр. XX століття.

2.2 Зміна зовнішньополітичної стратегії РФ.

Після розпаду СРСР перед новоствореними державами постала ціла низка проблем політичного, економічного, соціального та ідеологічного характеру. Президент РФ Борис Єльцин перетворив усі радянські інститути (парламент, армію, службу безпеки, місцеві адміністрації) на російські. Ця зміна відбулася і у зовнішньополітичних установах. Зокрема, усі колишні посольства СРСР стали посольствами РФ при Міністерстві іноземних справ. Росія також продовжила своє членство в ОБСЄ, Гельсінському акті 1975 р. та інших угодах, що стосувалися безпеки в Європі. Окрім того, будучи наступницею СРСР, РФ посіла його місце в Раді Безпеки ООН.

Нові геополітичні реалії вимагали і суттєвого коригування російської зовнішньої політики. Основна суперечність полягала у виборі напрямків зовнішньої політики – атлантичний чи євразійський. Незважаючи на те, що прихильників першого перебували у меншості, вони, разом з тим, займали

високі посади в уряді. Зрештою, прихильники атлантичного вектору зовнішньої політики сформували прозахідну орієнтацію міжнародної стратегії Росії. Лідерами атлантичного напрямку стали міністр зовнішніх справ РФ Андрій Козирєв та прем'єр-міністр Єгор Гайдар. Від серпня 1991 р. і до кінця 1992 р. ідеї, підтримувані представниками атлантичного напрямку переважали при формулюванні нової концепції зовнішньої політики РФ. А. Козирєв та Є. Гайдар апелювали до того, що історично Росія була частиною західної цивілізації. Це, у свою чергу, визначило основи для побудови партнерських відносин із політичними, військовими та економічними інститутами Заходу, а саме, НАТО, МВФ, Міжнародним Банком. Прихильники атлантичного розвитку Росії розцінювали партнерство з країнами Заходу як джерело міжнародної підтримки для фінансово-економічних перетворень в РФ [106, с. 79].

Російські урядовці першої половини 1990-х рр. розглядали політичний альянс із Заходом як можливість запозичити модель економічного розвитку для РФ. Прихильники атлантичного напрямку прагнули побудувати «нову Росію», а тому розрахунки при проведенні реформ опиралися саме на Захід. Є. Гайдай, А. Чубайс, А. Козирєв та інші політики з команди Б. Єльцина проголосили початок інтеграції із Заходом. Лише провідні індустріальні країни Західної Європи, на їхню думку, могли слугувати орієнтиром для економічного та політичного відродження Росії. Розраховуючи на партнерські і навіть союзницькі відносини із країнами Західної Європи та США, російська дипломатія, на чолі з А. Козирєвим, розглядала інші регіони (Латинську Америку, Азію, Африку) як неперіоритетні та менш вартісні, що, у підсумку, призвело до негативних наслідків [80, с. 11].

З огляду на орієнтацію переважно на країни Європи, зовнішня політика першого президентства Б. Єльцина була не лише прозахідною, але і дещо наївною. Зокрема, на засіданні Радбезу ООН 31 січня 1992 р. Єльцин запропонував перетворити програму Стратегічної оборонної ініціативи на міжнародний проект з урахуванням технологічних розробок оборонного

комплексу Росії. Пропонувалося створення глобальної системи космічного захисту [88]. Загалом, його виступ був першою спробою представити світу зовнішньополітичну доктрину РФ.

Цікавим було те, що прихильники цього зовнішньополітичного курсу робили значний акцент на національних інтересах РФ. В уяві Б. Єльцина, А. Козирєва та Є. Гайдара геополітична та зовнішньоекономічна користь була напряму пов'язана з орієнтацією на Захід. З метою досягнення поставленої цілі вони вважали за необхідне зруйнувати залишки комуністичної ідеології у пострадянській Росії. Зауважимо, що на початку 90-х рр. XX ст. комунізм розглядався практично як головна перепона нового зовнішньополітичного курсу, а отже, і національним інтересам. На думку професора Стенфордського університету М. Макфола, «радянська комуністична система, а не Росія як країна чи росіяни як народ були загрозою для національним інтересам Америки під час холодної війни. Колапс комунізму, а не витончена дипломатія привели до найбільшого прогресу з нових спірних питань» [116, с. 310].

Проте, підсумки розвитку міжнародних відносин у 90-і рр. XX ст. продемонстрували, що комуністична ідеологія була далеко не єдиною перепорою для обраного вектору зовнішньої політики [106, с. 79].

Російський дослідник А. Уткін, даючи оцінку взаємин між РФ та країнами Заходу початку 1990-х рр., зазначав: «Десятки мільярдів доларів було надано комуністичному уряду СРСР, і значно менші кошти були надані у вигляді кредитів демократичній Росії. Тут навіть найбільш непохитний західник почне сумніватися в тому, що саме комунізм є причиною західного відчуження щодо Росії» [102, с. 203].

Причину незначного зацікавлення з боку Заходу у наданні економічної допомоги Росії американські дослідники Д. Єргін і Т. Густафсон, аргументували тим, що у випадку відновлення Росією її економічної та політичної могутності, вона стане конкурентом та суперником США. Це

суперництво буде вже не ідеологічним, а протистоянням двох великих держав [126, с. 256].

Після провалу політики «шокової терапії», радикальні російські реформатори втратили єдність, що зрештою відбилося і на розробці нових напрямів зовнішньої політики. У лютому 1992 р. з'явилася альтернативна зовнішньополітична концепція, розроблена головою Верховної Ради Російської Федерації Р. Хасбулатовим. Зміст його концепції збігався з головними постулатами Б. Єльцина. Обидва ґрунтували свої твердження на відмові від ідеологічної біполярності, тобто від звичного поділу світу на дві системи; обидва декларували відмову від опори на військову силу як засобу зовнішньої політики. Обидві підходи до зовнішньополітичної стратегії Росії містили постулат про важливість формування в країні дієздатної економіки, допомоги національній промисловості та підприємствам з його виходом на зовнішні ринки. Для обох підходів важливими були дружні та конструктивні відносини з США, ЄС, Японією, Китаєм, Індією, Туреччиною тощо.

Проте, на відміну від команди Б. Єльцина, Р. Хасбулатов акцентував увагу на тих напрямках зовнішньої політики РФ, які свого часу вважалися традиційними для СРСР. Тобто, йшлося про відносини з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Арабський Схід, Азія та Африка також розглядалися як особливо важливі регіони. На думку Р. Хасбулатова, цього вимагали геополітичні інтереси Росії. Крім того, значної ролі надавалося відносинам із країнами пострадянського простору [88].

Попри нові підходи до формування нової доктрини, яка б відповідала геополітичним реаліям, у практичній площині зовнішньої політики РФ мало що змінилося. В той час, коли прозахідна політика залишалася пріоритетною у російського керівництва, моделі відносин з країнами, що розвивалися, були відсутні. Зрештою, російські політики зрозуміли, що комунізм не був єдиною перешкодою на шляху зближення із Заходом. Православ'я, колективізм, інакший історичний досвід, інакший від західного менталітет— все це бентежило навіть прозахідних політиків. Вони побачили труднощі побудови

раціонального капіталізму в «нераціональному» суспільстві, вільного ринку в атмосфері політичної нестабільності[106, с. 59].

Наслідком домінування прозахідного вектору у зовнішній політиці Росії стало те, що на середину 1990-х рр. РФ посунулася зі списку не лише перших десяти торговельних країн світу, але й навіть не потрапила до переліку 25 перших [106, с. 69]. Це було спричинене тим, що в економіці значно загострилися кризові тенденції. Економічні реформи не були завершені, так само, як і не були завершено врегулювання економічних відносин Росії з іншими державами світового співтовариства. Надмірна орієнтація на індустріально розвинуті держави Заходу, передусім на США, продемонструвала свою помилковість, а тому в наступні роки з боку керівництва РФ здійснювалися спроби виправити дисбаланс в зовнішньополітичній орієнтації[106, с. 69].

Прагнення деяких російських політиків зблизитись із Заходом наштовхуватися на численні бар'єри. Були відкинуті спроби вступу до ЄС, а НАТО розпочало розширювати коло своїх учасників. Станом на середину 1990-х рр. Росії та країнам Заходу ставало дедалі складніше знаходити порозуміння. Серед політичних еліт РФ, таким чином, встановився стереотип: ми пішли на важливі зовнішньополітичні поступки, а Захід скористався довірою і почав включати до своєї сфери впливу колишніх союзників Росії [101, с. 250].

Зауважимо, що певне дистанціювання Заходу від Росії було розкритикували Зб. Бжезинський та Г. Кісінджер. Зокрема, у творі «Велика шахівниця» Зб. Бжезинський зазначав, що Росія занадто слабка для домінування у Східній Європі та на пострадянському просторі, або ж для того, аби ізолювати вплив у регіоні інших міжнародних суб'єктів, як от США. Проте, вона розташовувалася занадто близько і залишалася доволі сильною для того, аби її просто ігнорували [3, с. 239].

На думку Г. Кісінджера економічна підтримка і технологічні консультації, які могли надати країни Заходу, були необхідні для подолання

труднощів перехідного періоду в Росії. Окрім того, РФ мали б охоче прийняти до складуміжнародних інститутів, які сприяли б економічному, культурному та політичному співробітництву, таких як ОБСЄ. Лише за цих умов можливим було б, на думку Кісінджера, перетворення Росії на учасника міжнародної системи, що постала після завершення «холодної війни» [9, с. 745].

Фактичний провал західноорієнтованої зовнішньої політики РФ призвів до того, що її ініціатори розчарувалися в обраному курсі. Наслідком цього став поступовий відхід від атлантизму і формування в російському політичному середовищі євразійської доктрини зовнішньої політики РФ.

Теоретики концепції євразійського (О. Дугін) зовнішньополітичного курсу розглядали РФ не виключно західною чи східною цивілізацією. Росія, відповідно до цієї доктрини, була своєрідним містком між цими двома цивілізаціями. Принципи євразійства відображали геополітичне становище РФ і вимагали зберегти збалансовані відносини зі Сходом. Саме тому взаємини з деякими країнами СНД стали пріоритетною сферою геополітичних інтересів Росії. У пошуках різновекторних взаємин керівництво РФ розпочало визначати свої зовнішньополітичні орієнтири щодо країн колишнього «третього світу». Водночас доктрина євразійства не відкидала збереження партнерських взаємин із Заходом, що, зрештою, визначило характер нового зовнішньополітичного курсу РФ [106, с. 50].

У квітні 1993 р. група висококваліфікованих експертів з Міністерства іноземних справ, Міністерства оборони, Служби зовнішньої розвідки, апарату Ради Безпеки РФ, а також комітетів Верховної Ради (з міжнародних справ та зовнішньополітичних зв'язків, а також з питань оборони та безпеки) завершили підготовку документу під назвою «Основні положення концепції зовнішньої політики Російської Федерації». Цей документ визначив систему зовнішньополітичних пріоритетів країни як механізм ухвалення рішень. На перший план в ньому вже були винесені співробітництво РФ з колишніми країнами-членами СРСР у воєнно-політичній сфері з метою створення

ефективної системи колективної безпеки з урахуванням статусу Росії як єдиної ядерної держави у Східній Європі [106, с. 70].

Нова концепція національних інтересів з'явилася у спеціальному Посланні президента РФ Федеральним Зборам від 24 лютого 1994 р. під назвою «Про зміцнення Російської держави (Основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики)» [19]. Згідно концепції прерогативи ухвалення рішень щодо реалізації зовнішньої політики надавалися президенту. У документі проголошено курс на налагодження взаємин з країнами СНД. Крім того, значна увага приділялася проблемам зміцнення престижу ООН, розвитку відносин з країнами Великої сімки, протидія розширенню НАТО без участі РФ, активізації та формуванню нових відносин з державами Центральної, Східної та Західної Європи, а також співробітництво з країнами Азії, зокрема Індією, Японією, Південною Кореєю, країнами АСЕАН (Асоціація держав Південно-Східної Азії), Перської затоки та Латинської Америки [19].

Таким чином, РФ у своїй зовнішній політиці почала поступово відходити від атлантичного вектору. Проте, суттєві зміни у зовнішній політиці РФ розпочалися після призначення на посаду міністра зовнішніх справ Росії Є. Примакова. У системному вигляді погляди Є.Примакова були оприлюднені у статті «На горизонті – багатополюсний світ», де висловлювалася думка, що необхідні чотири умови для становлення нової системи міжнародних відносин, а саме: недозволяти щоби колишні суперечності були замінені новими; звільнення від менталітету «тих що ведуть і тих кого ведуть»; демократизація міжнародних економічних відносин, одним із головних елементів якого, була відмова від використання економічних засобів в егоїстичних політичних цілях; координованість, кооперування дій міжнародного співтовариства для вирішення найскладніших та найактуальніших міжнародних проблем [88].

Що стосується конкретних принципів, на яких мала б будуватися зовнішня політика РФ, то у баченні Є. Примакова вони були наступними:

зміцнення об'єднавчих процесів на території колишнього СРСР; стабілізація міжнародного становища на регіональному рівні, на рівні СНД та Балканах; розвиток таких міжнародних відносин, які б перешкоджали б створенню нових вогнищ напруги і поширенню зброї масового знищення [88].

Вже після переобрання президента Б.Єльцина на другий термін у 1996 р., Є. Примаков в одному зі своїх інтерв'ю дещо інакше розставив акценти зовнішньополітичної діяльності РФ: продовження активного пошуку свого місця у світі, наступництво, а також самоствердження держави. У відповідності до перерахованих цілей були сформовані і відповідні принципи, зокрема, одночасне відстоювання національних інтересів РФ з відмовою від прямої конфронтації з іншими країнами; попередня двополюсна система не повинна еволюціонувати в однополюсну під егідою США, а натомість повинна стати багатополюсною, в якій у Росії буде більше маневру для захисту національних інтересів [88].

Зрештою, вищезазначені принципи та ідеї були враховані у посланні президента Федеральним зборам від 6 березня 1997 р. [20]. У цьому посланні вже не згадувалося про важливість партнерських відносин із країнами Заходу. Натомість, йшлося лише про довготривале та рівноправне співробітництво. Розширення НАТО на схід розглядалося як одна з головних загроз національним інтересам РФ [20].

У підсумку, зазначимо, що упродовж 1992–1997 рр. владні політичні кола РФ намагалися сформулювати нову доктрину та стратегію російського зовнішньополітичного курсу, який відрізнявся від попередньої зовнішньої політики доби «холодної війни», що загалом була побудована навколо принципу протидії політиці Сполучених Штатів на міжнародній арені. Російська зовнішня політика у цей час базувалася на ідеї тісного співробітництва зі США та вбачала в НАТО не опонента, а партнера у реалізації тих чи інших кроків на геополітичній мапі світу. Однак можемо констатувати, що після приходу нового уряду РФ на чолі з Є.Примаковим російська дипломатія обрала зовсім інші пріоритети, а країни НАТО, у тому

числі й США, сприймалися як потенційні суперники, що прагнули поширити свій вплив на країни Східної Європи.

2.3 Військово-політичне та економічне співробітництво США та РФ.

Американо-російське співробітництво, що формувалося впродовж 1990-х рр., базувалося на вирішенні трьох основних комплексів проблем: воєнно-політичних, серед яких гонка озброєнь, їх обмеження та скорочення, а також протидія поширенню зброї масового ураження; регіональні проблеми, зокрема співробітництво сторін у сфері врегулюванні локальних конфліктів; проблеми торговельно-економічних та науково-технічних зв'язків двох держав.

Розглянемо кожен із цих комплексів проблем у загальних рисах.

У січні-лютому 1992 р. президент Росії Б. М. Єльцин здійснив перший візит до Вашингтону де зустрівся з Дж. Бушем. Підсумком цієї зустрічі стало ухвалення Кемп-Девідської декларації, що юридично закріпила завершення «холодної війни» і встановила нові принципи, на яких будуватимуться взаємини між обома державами. Росія та Сполучені Штати не розглядали більше один одного як потенційних супротивників, натомість характерною рисою їх взаємин мала бути дружба та партнерство на засадах взаємної довіри; обидві сторони мали докласти усіх зусиль для того, аби позбавитися усіх ворожих пережитків часів «холодної війни»; декларувалося докладання максимальних зусиль для розширення відносин між США та РФ; активне сприяння вільній торгівлі, інвестиціям та економічному співробітництву; докладання усіх необхідних зусиль для поширення спільних цінностей та ідеалів демократії, верховенства закону, дотримання прав людини, а також повага державних кордонів; об'єднання зусиль задля недопущення поширення зброї масового знищення, боротьби з тероризмом,

накоторгівлею, забрудненням навколишнього середовища, а також мирне вирішення регіональних конфліктів [8, с. 12].

Наступним кроком у налагодженні взаємин між США та Росією стало укладення 17 червня 1992 р. документу під назвою «Хартія російсько-американського партнерства та дружби» під час другої поїздки Б. Єльцина до США. «Хартія» підтверджувала та конкретизувала попередню декларацію, ширше розкривала питання взаємовідносин, в першу чергу – у сферах безпеки та економічного розвитку. В інтересах розвитку торгівлі, керівництво США висловило готовність зняти обмеження, що діяли у період «холодної війни» [27, с. 10].

У 1993 р. адміністрація нового президента США В. Клінтона запропонувала концепцію, яку одразу підхопили не лише американські, але й російські політики та аналітики – «стратегічне партнерство» з РФ. Однак під час виступу В. Клінтона перед товариством американських видавців, що відбувся 1 квітня 1993 р. в Анаполісі, президент представив дещо інакше розуміння цієї концепції, аніж її зрозуміло американське та російське суспільство. Суть його полягала не в партнерстві як такому, а в підтримці проведення політики демократичних та економічних реформ в Росії, що в подальшому мало б стати запорукою безпеки самих США. На думку В. Клінтона, демократична і стабільна в економічному плані Росія була б задоволена своїм становищем і могла б мирно співіснувати з іншими демократичними державами які її оточують [51].

Хоча під час зустрічі у Ванкувері та під час візиту до Москви у січні 1994 р. президент Б. Єльцин та В. Клінтон визначили американо-російські відносини як «рівноправне партнерство», зміст взаємин, що вибудовувалися між двома державами не змінювався і продовжував відповідати тому вузькому трактуванню, яке розумів Клінтон [5]. У Ванкувері Б.Єльцин проінформував В.Клінтона щодо програми російських економічних реформ. Він акцентував увагу на таких основних питаннях, як необхідність боротьби з інфляцією, досягнення фінансової стабілізації, удосконалення роботи

банківської системи, важливість приватизації, підтримка підприємництва, структурної політики та соціальної підтримки. Саме у такому контексті обговорювалася роль міжнародного співтовариства у питанні підтримки конкретних елементів реформ [5].

Отже, взаємини двох держав вибудовувалися за формулою підтримка в обмін на реформи, реалізація яких, у свою чергу, передбачала вплив США на внутрішню політику РФ. При цьому не передбачалося відновлення позицій РФ на міжнародній арені як дійсно рівноправного партнера США. Зазначимо, що ілюзії з приводу стратегічного партнерства залишалися актуальними для російських правлячих кіл до 1998 р.

Крім налагодження зв'язків та ухвалення домовленостей, які декларували нову модель взаємин між РФ та США, важливим питанням американо-російського співробітництва залишалася проблема роззброєння, а також запобігання поширенню зброї масового знищення, передусім, ядерної.

Напередодні свого розпаду, СРСР володів ядерним арсеналом у кількості 11000 боєголовок, встановлених на 1400 міжконтинентальних балістичних ракетах, 940 балістичних ракетах морського базування, а також 162 важких бомбардувальниках[115, с. 298]. Після розпаду СРСР цей арсенал опинився на території чотирьох колишніх республік –РФ, України, Білорусі та Казахстану, кожна з яких, у зв'язку з економічними труднощами, не могла утримувати його в належному стані. Окрім того, наявність такої кількості зброї становив загрозу миру, особливо у випадку її подальшого поширення чи продажу. Відтак, Адміністрація Дж. Буша-старшого та В. Клінтона вбачала необхідність у скороченні колишнього радянського ядерного арсеналу.

25 листопада 1991 р. США запропонували Росії програму «Спільного зменшення загрози», відому під назвою «Програма Нанна-Лугара». 17 червня 1992 р. Б. Єльцин та Дж. Буш уклали угоду щодо безпечних та надійних перевезень, збереження та знищення ядерної зброї, а також запобігання її поширенню. Офіційний Вашингтон почав надавати фінансову допомогу Росії

з ліквідації тієї частини ядерних боєзарядів, котрі підлягали скороченню за умовами договору СНО-1 (укладений у липні 1991 р. він передбачав процес роззброєння), будівництву контейнерів та сховищ для відповідних матеріалів. Водночас США разом з Росією розпочали взаємодію з ліквідації ядерних арсеналів України, Білорусі та Казахстану [75, с. 28]. Після досягнення відповідних домовленостей з їхніми урядами за американської технічної та російської фінансової підтримки до РФ були вивезені всі ядерні боєголовки з Міжконтинентальних балістичних ракет, що розміщувалися на територіях вказаних держав. Упродовж 1992–1996 р. було витрачено близько 55 млн. доларів на процес ліквідації ядерної зброї колишніх радянських республік [39, с. 13].

Наступним кроком у галузі роззброєння стало укладення 3 січня 1993 р. у Москві договору СНО-2. Він передбачав суттєве скорочення наявних у Росії та США ядерних озброєнь терміном до 2001 р. Зокрема, стаття I договору передбачала, що загальна кількість ядерних боєголовок кожної зі сторін не повинна перевищувати 4250 одиниць [6].

У межах співробітництва США та РФ у галузі роззброєння доречно згадати і про Московську декларацію від 14 січня 1994 р., що укладена під час візиту В. Клінтона до Росії. Основним її змістом стало те, що вперше від початку ери ядерного протистояння, США та РФ відмовилися від націлювання ядерних арсеналів один на одного [38].

Згадані вище домовленості стали суттєвими чинниками для посилення режиму непоширення зброї масового знищення. У 1990-х рр. спільними зусиллями було знищено близько 30 тис. т. рідкого палива, забезпечений демонтаж 4838 стратегічних ядерних боєголовок, демонтовано 365 балістичних ракет, 343 пускових установок для таких ракет, а також 49 стратегічних бомбардувальників. США не лише надавали технічну та фінансову допомогу Росії у процесі роззброєння, але й упродовж цього періоду здійснили скорочення власних арсеналів, демонтували близько 13 тис. тактичних та стратегічних ядерних боєзарядів [55, с. 137].

Зауважимо, що попри курс на скорочення ядерних озброєнь, арсенал обох країн залишався доволі великим. Так, станом на середину 1996 р. США мали у своєму розпорядженні 8106 стратегічних боезарядів, а РФ – 6756[55, с. 137]. Зауважимо, що приблизно такою ж кількістю володіли США та СРСР на межі 1970 – 1980-х рр.[55, с. 137]. Відтак, проблема американо-російського співробітництва у сфері роззброєння, попри ухвалені домовленості, залишалася достатньо актуальною.

Розглянемо тепер регіональний аспект американо-російських взаємин. Якщо у політичній та військовій сфері між РФ та США справді з'явився діалог, який вказував на існування стратегічного партнерства, то у сфері регіональної політики та регіональних проблем існували розбіжності з приводу їх вирішення.

Наскрізним каменем спотикання між США та РФ стала проблема розширення НАТО на Схід Європи. Для президента США В. Клінтона розширення НАТО було потенційною політичною перевагою всередині країни, адже забезпечило б двопартійну підтримку в Конгресі, а також голоси тих американських виборців, які мали чеське, угорське, польське і словацьке походження. Проте деякі політики, зокрема, заступник держсекретаря С. Телботт, чиновники Пентагону, застерігали, що вступ до Альянсу нових членів може зіпсувати взаємини США з Росією і врешті-решт зруйнувати хитку американо-російську співпрацю [74, с. 234]. Зрештою, противники розширення Альянсу мали рацію, оскільки російські політичні еліти вороже поставилися до розширення НАТО, вважаючи, що наближення воєнної інфраструктури Північно-Атлантичного Альянсу нестиме загрози національній безпеці РФ

Також гострою проблемою в американо-російських взаєминах стали події на Балканах, а саме, війни на території колишньої Югославії (в першу чергу – в Боснії та Герцеговині). Бомбардування боснійських сербів американською авіацією в 1995 р., а також бомбардування Белграда у 1999 р. у зв'язку з кризою в Косово (спричинена загостренням суперечностей між

сербським та албанським населенням краю), були негативно сприйняті в Москві. Під час засідання Ради Безпеки ООН Росія застосувала вето щодо резолюції на проведення США військової операції проти югославської армії, яка розпочала бойові дії в Косово. Ігнорування рішення Радбезу ООН було сприйнято в Росії як намагання США діяти в односторонньому порядку без врахування норм міжнародного права та рішень міжнародних організацій, зокрема ООН. В Росії навіть з'явилися побоювання, що схожа ситуація може повторитися і в Чечні (яку російська влада розглядала як частину РФ) й виправдана як гуманітарна інтервенція. Перестороги з-поміж російських політиків посилювалися після того, як в США почали лунаати твердження, що ситуація в Чечні та Косово не є кардинально відмінними між собою [121]. Відтак, з'явилася вірогідність того, що США може втрутитися у внутрішні російські справи з метою міжнародного визнання Чечні як незалежної держави.

Радикальне оновлення соціально-економічної системи Росії, що розпочалося після розпаду СРСР, втілення реформ, спрямованих на перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки – усі ці чинники стали фундаментальними при налагодженні економічних взаємин із США. Як і в політичній та військовій сферах, обидві країни вжили декілька заходів, спрямованих на ліквідацію пережитків «холодної війни» і подолання економічної ізоляції. Першим документом, який став наріжним каменем у нормалізації економічних зв'язків, була угода «Про торговельні взаємини між СРСР та США» від 1 червня 1990 р., яка набрала чинності лише у 1992 р. Важливим результатом цієї угоди стало взаємне надання режиму найбільшого сприяння у торгівлі [22]. Він поширювався і на митні збори, правила експорту та імпорту товарів, а також на податки, які накладалися на імпортовані товари. Загалом, угода сприяла розширенню торгівлі, полегшенню умов транзиту, а також співробітництву в галузі статистики [22].

Наступним кроком до налагодження економічних взаємин стало скасування Конгресом США поправки Берда-Стівенсона в 1992 р., згідно до

якої накладалися обмеження на надання Експортно-імпортним банком США позик Росії. Водночас Конгрес ухвалив закон «Про підтримку свободи в Росії та підтримку відкритих ринків», який скасовував законодавчі обмеження часів «холодної війни» у галузі торгівлі [81, с. 185-186].

У 1993 р. адміністрація В. Клінтона ухвалила рішення про поширення на території РФ Генеральної системи торговельних преференцій, що була створена ще в 1974 р. для безмитного експорту в США сировинних товарів з країн, що розвиваються [63, с. 8]. Це, зрештою, дозволило РФ експортувати до США близько 4400 найменувань товарів переважно металургійної та хімічної продукції), при цьому не сплачувати мито [81, с.186]. Упродовж 1993 р. у Сполучених Штатах було ухвалено важливі закони – «Про дружбу з Росією та новими незалежними державами» та «Про сприяння реформам у нових демократичних державах», в межах яких було переглянуто близько 70 дискредитаційних законодавчих актів доби «холодної війни» [63, с. 8].

Значному покращенню торговельно-економічних взаємин сприяли угоди про фінансування постачання для низки галузей російської промисловості, з питань стандартизації та сертифікації якості імпортних та експортних товарів, а також взаємодопомоги між митницями обох країн [63, с. 8].

З боку США були також скасовані обмеження на експорт до Російської Федерації деяких сучасних технологій, телекомунікаційного та електронного обладнання. Це, зокрема, було пов'язано із припиненням діяльності у квітні 1994 р. Координаційного комітету з експортного контролю (*CoCom – Coordinating Committee for Multilateral Export Control*) – організації, що від 1949 р. слідкувала за товарообігом до країн Організації Варшавського договору і запроваджував обмеження на ті чи інші товари [81, с.186].

З метою поглиблення торговельно-економічних зв'язків між США та РФ в тому ж 1993 р. була створена російсько-американська Міжурядова комісія з економічного і технологічного співробітництва на чолі з віце президентом США А. Гором та головою уряду РФ В.Черномірдіним

(«комісія «Гор-Черномірдин») [119, с. 17]. У межах цієї комісії діяли комітети з розвитку економічного клімату, енергетичної політики, клімату, космосу, науки та технології, агробізнесу, охорони здоров'я. В межах діяльності комісії, у березні 1998 р., укладено близько сорока двосторонніх міжурядових договорів і підписано близько 200 документів. Наслідком цього стало зростання двосторонньої торгівлі, а США перетворилися на головного інвестора РФ [81, с.186].

Однак, попри пожвавлення економічних взаємин, обсяг торгівлі із США становив лише 5,5 % від загальної російської зовнішньої торгівлі, а частка російських товарів на американському ринку становила лише 0,5 % від загальних обсягів торгівлі [91, с. 85].

Проте, вже у 1998 р. американо-російські взаємини суттєво погіршилися у зв'язку з економічною кризою у РФ. 17 серпня російський уряд оголосив дефолт з усіх зовнішніх боргів приватним інвесторам, розпочав девальвацію рубля і запровадив мораторій на будь-які фінансові претензії до російських банків. Реакція з боку США та МВФ на ці заходи була негативною, хоча публічно вони висловили свою підтримку Росії. Прихильники економічної допомоги РФ в США направили до Конгресу запит про збільшення американських фінансових внесків до МВФ, а також кредитів на 18 млрд доларів, переважно на потреби РФ. Проте, Конгрес відхилив цей запит, натомість розпочав розслідування щодо діяльності кредитної МВФ у Росії упродовж 1990-х років [36].

Поступово в адміністрації США поширювалася думка про безперспективність подальшої фінансової допомоги РФ. Хоча уряд на чолі з Є.Примаким через чиновників адміністрації В. Клінтона продовжував надсилати запити до МВФ на кредит для погашення бюджетного дефіциту, Росії було надано лише одну невелику позику на реконструкцію поточної заборгованості країни перед МВФ [112, с. 191].

Економічна криза у Росії боляче вдарила і по самих США. Деякі американські корпорації втратили мільярди доларів впродовж декількох діб і

опинилися на межі банкрутства. Наприклад, одна з успішних у США компаній «*Long-Term Capital Management*» у перший день кризи втратила всі 5 млрд. доларів накопиченого у Росії капіталу [192, с. 194].

Зауважимо, що російська економічна криза 1998 р. мала негативні наслідки для американо-російських взаємин. З одного боку, криза сприяла політичним змінам в РФ, наслідком яких стало призначення Є. Примаков на посаду голови уряду. Ця обставина, зрештою, кардинально вплинула на формування зовнішньої політики країни, у тому числі, і щодо США. З іншого боку, криза дискредитувала в очах російського населення та еліт, а також деяких представників американського істеблішменту, загальний курс економічних реформ, який від початку 1990-х рр. намагалися проводити в Росії чиновники адміністрації Б. Єльцина. Деякі американські політики, беручи до уваги наслідки економічної кризи в РФ, відверто вказували, що вина у її початку лежить на адміністрації Б. Клінтона. Один із конгресменів, Курт Велдмен, під час слухань у Конгресі питання ролі МВФ у російській економічній кризі, з цього приводу навіть зауважив: «Це абсолютна трагедія, що нині ми сприяли виникненню цієї ситуації в Росії» [36].

Отже, упродовж 90-х рр. XX ст. між Російською Федерацією та США розпочався активний діалог з налагодження співробітництва і формування стратегічного партнерства, унаочненням якого були договори, укладені у військово-політичній та економічній сфері, скасування законів, що діяли ще від часів «холодної війни», а також створення різних комісій та консультаційних груп для налагодження взаємин.

Із завершенням епохи «холодної війни» перед США постала потреба у виробленні нових принципів зовнішньої політики відповідно до нових геополітичних реалій. Адміністрація Дж. Буша-старшого так і не спромоглася виконати це завдання, залишивши його своєму наступнику В. Клінтону. Останній, за умов відсутності зовнішньої загрози якою свого часу був Радянський Союз, надав перевагу внутрішнім проблемам США, зосереджуючись при цьому значно менше на зовнішніх справах. Відтак,

запропонована за його каденції концепція американської зовнішньої політики полягала у зміцнення та поширення впливу США у різних регіонах світу шляхом економічних важелів (фінансова підтримка урядів, скасування економічних обмежень тощо), що зрештою не привело до кардинальних позитивних зрушень.

Правлячі політичні еліти Російської Федерації упродовж 1990-х рр. також опинилися перед проблемою формування нової зовнішньополітичної стратегії. Домінування на початку 1990-х рр. у владних структурах РФ прозахідно орієнтованих політиків, а також прагнення побудувати нову, демократичну Росію зі справжньою ринковою економікою, визначили її зовнішньополітичну концепцію цілком зорієнтованою на країни Заходу. Це, зрештою, дало поштовх до активної взаємодії та побудови нових партнерських взаємин з країнами Заходу, насамперед, Сполученими Штатами.

Проте, загострення розбіжностей у поглядах американських та російських політиків щодо балансу сил на міжнародній арені, регіональну політику (військова операція країн НАТО в Боснії) сприяли погіршенню взаємин між двома державами наприкінці 1990-х рр. Відповідно, проголошений на початку 90-х рр. XX ст. курс на побудову стратегічного партнерства між США та РФ фактично був призупинений.

РОЗДІЛ 3. ЗАГОСТРЕННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ У АМЕРИКАНО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ НА ПОЧАТКУ 2000-Х РР.

3.1 Російсько-американський діалог з приводу спільної боротьби проти міжнародного тероризму та його результати.

На початку нового тисячоліття взаємини між РФ та США були вельми напруженими. Причинами цього було невдоволення, що існувало серед російських політиків та вищого військового керівництва Росії з приводу становища країни на міжнародній арені, розширення НАТО на схід, прагнення з боку американців утримувати керівну роль у світі як міжнародного арбітра та єдиної наддержави, а також політика США та західних країн щодо вирішення кризи в Косово.

Зауважимо, що адміністрація В. Клінтона взагалі розчарувалася в здатності Росії йти шляхом демократичного розвитку після того, як президент Б.Єльцин добровільно пішов у відставку і призначив своїм наступником В.Путіна. Адміністрація наступного президента США Дж. Буша-молодшого поставилася до нового російського керівника, колишнього співробітника КДБ, досить насторожено [74, с. 253]. Щодо самого Дж. Буша, то він, як свого часу В. Вільсон, прагнув використати могутність США для сприяння американським інтересам та цінностям, а також поширенню демократії у світі. Окрім того, Дж. Буш відкидав важливість міжнародних організацій та рішуче прагнув позбутися обмежень на застосування американської сили [74, с. 251]. Звісно ж, погляди американського президента аж ніяк не міг бути на користь американо-російських взаємин.

1 січня 2000 р. на шпальтах журналу «Тайм» була опублікована стаття В.Клінтона під назвою «Спогади Єльцина», присвячену першому російському

президенту. При цьому її зміст не відповідав назві, адже головну увагу В.Клінтон приділив не стільки діяльності Б. Єльцина, скільки результатам власної політики щодо РФ. Її підсумки якої він охарактеризував наступним чином: «Хоча й між нами була хороша взаємодія, створене нами партнерство зазнало багатьох випробувань [...] Останнім часом в обох країнах зростає тенденція до того, аби піддавати сумнівам основи співробітництва; виникає питання чи дійсно Росія та США мають спільні інтереси, які перевищують наші відмінності. Якби не були міжнародні проблеми – контроль над зброєю, запобігання поширенню ядерної зброї, мир на Балканах, глобалізація світової економіки, або ж боротьба проти тероризму – я вважаю, що Росія та Америка досягнуть більшого, якщо вирішуватимуть ці проблеми спільно, аніж потрапляючи у пастку політики ізоляціонізму»[55, с. 134]. Як бачимо, оцінка, яку дав В.Клінтон стану американо-російської співпраці, не виглядала оптимістичною. Проте він висловлював сподівання на те, що в майбутньому взаємини між двома державами досягнуть якісно кращого рівня розвитку.

Попри цілу низку негативних чинників, що впливали на взаємини США та РФ, у 2001 р. відбулися події, які кардинально змінили ситуацію. 11 вересня члени «Аль-Каїди» (ісламістська терористична організація) захопили чотири пасажирські літаки, після чого скерували два з них на башти Всесвітнього торговельного центру у Нью-Йорку. Ще один літак терористи скерували на Пентагон. Четвертий мав атакувати Капітолій, або ж Білий дім, проте впав поблизу Шенксвілла, так і не діставшись до цілей[97, с. 832].

Зауважимо, що ця подія стала найбільшим терористичним актом за всю історію США. На борту літаків перебувало 266 пасажирів, а також членів команди. При атаці на Пентагон загинуло близько сотні цивільних осіб та військовослужбовців. Ще 2800 чоловік, серед яких було багато пожежників, поліцейських та рятувальників. Серед сотень загиблих були і громадяни інших

держав, які працювали у фінансовому районі Нью-Йорка. Окрім того терористи зруйнували яскравий символ США: найвищі будівлі в найбагатшому місті наймогутнішої світової держави. Вежі Всесвітнього торговельного центру були головними службами глобального капіталізму [97, с. 832].

Атаки 11 вересня 2001 р. стали першим після Перл-Харбора випадком, коли американська територія зазнала нападу. Відмінність від подій Другої світової війни полягала в тому, що атаку на США здійснила не інша держава, а група законспірованих терористів.

Загалом, американське суспільство, а разом з ним – і світова спільнота, були шоковані тим, що сталося. З одного боку, терористичні акти посіяли паніку та страх, а з іншого – продемонстрували всю слабкість і недосконалість американської політики безпеки. За висловом відомого американського історика Г. Зіна, атаки 11 вересня 2001 р. стали безпрецедентним нападом на головні символи багатства та влади США [71, с. 830].

Дещо оговтавшись від шоку, Дж. Буш-молодший та американський уряд вжили низку заходів для стабілізації ситуації в країні. Президент одразу ж оголосив «війну тероризму» [71, с. 831]. Подальшим його кроком стала спеціальна заява, в якій він висловив співчуття сім'ям всіх тих, хто трагічно загинув внаслідок атак 11 вересня, а також запевнив громадян про готовність до помсти. Зокрема, в заяві зазначалося, що «правосуддя мигає того, аби всі, хто надавав допомогу чи то переховував терористів були покарані. Ми використовуватимемо всі наявні в США, а також наших друзів і союзників ресурси для того, аби переслідувати відповідальних за це зло доти, поки не звершиться правосуддя» [31].

Наступного дня з подачі президента з'явилася ще одна заява, якою він роз'яснював свої заходи для боротьби проти тероризму із попереднім ухваленням їх у Конгресі США [32].

Ба більше, президент США оголосив про створення Управління безпеки національної території, що мало займатися координацією антитерористичної діяльності усіх державних відомств. У Раді національної безпеки було створено Відділ боротьби проти тероризму. Окрім того, було вжито ще цілу низку заходів. Зокрема, у жовтні того ж року була запроваджена посада помічника президента з внутрішньої безпеки. Державний департамент опублікував список іноземних терористичних організацій. Конгрес, у свою чергу, створив «Національну комісію по тероризму» для розробки рекомендацій для вдосконалення законодавства та діяльності федеральних відомств з метою підвищення ефективності боротьби із загрозами внутрішній безпеці США. На додачу адміністрацією Буша та Конгресом було ухвалено закон «Про внутрішню безпеку», згідно до якого запроваджувалося Міністерство внутрішньої безпеки [70].

Що стосується винуватців нападу, то американські спецслужби ідентифікували всіх причетних до цього як членів «Аль-Каїди», очолюваної заможним вихідцем із Саудівської Аравії Осамом бен Ладеном, який за декілька років до терактів оголосив США, Ізраїлю та Саудівській монархії священну війну. Бен Ладен використовував Афганістан як опорну базу для підготовки терористичних угруповань, а також як місце для власного переховування [97, с. 832-833]. Тож не дивно, що першою мішенню у війні США проти тероризму стала саме ця країна.

Значна частина американського суспільства підтримала президента, який оголосив терористам війну. Підтримку США отримали і на міжнародному рівні. Зокрема, лідери країн ЄС висловили свої співчуття і підтримку Сполученим Штатам, а союзники по НАТО оголосили про готовність надати військову допомогу жертві нападу. У свою чергу ООН ухвалила спеціальну резолюцію,

засуджуючи теракти та уповноважуючи Сполучені Штати вжити необхідні заходи як відповідь на здійснений напад [87, с. 606-607].

На фоні цих трагічних подій США знайшли підтримку з боку РФ, яка також зазнала терористичних атак (в 1999 р. у Москві та Дагестані). Інтереси обох країн в сфері спільної протидії міжнародному тероризму після 11 вересня 2001 р. почали домінувати над розбіжностями в офіційній політиці. Вже під час першої зустрічі з Дж. Бушем-молодшим, яка мала місце ще 16 червня 2001 р., російський президент зазначив, що «Росія та США не є ворогами, вони не погрожують один одному й цілком можуть бути хорошими союзниками» [41]. Дж. Буш поділяв цю позицію і підкреслив, що Росія може бути сильним партнером або ж другом значно більше, ніж можна собі уявити [41]. Президент США був переконаний, що обидві держави мають встановити нові, більш партнерські взаємини, залишивши позаду колишні розбіжності для того, аби спільно вирішувати проблеми XXI століття: енергетичну кризу, бідність та поширення зброї масового знищення. Обидва президента симпатизували один одному особисто. Їх першу зустріч можна розглядати як початок нових взаємин між США та РФ, переважно у сфері безпеки.

Вже після терактів інтерес США до Росії посилювався і в основному був зосереджений на боротьбі проти міжнародного тероризму та війні в Афганістані, яку США оголосили талібам після. Інтерес офіційного Вашингтону до Росії можна пояснити тим, що Кремль був добре ознайомлений з афганською місцевістю, особливо після участі радянських військ у війні 1979–1989 рр. Росія зберегла свій політичний вплив у більшості колишніх радянських республік Центральної Азії (Узбекистан, Таджикистан, Казахстан), де США могли створити військові бази для війни проти тероризму [111, с. 4].

Президент В.Путін здійснив телефонний дзвінок до Дж. Буша, висловивши співчуття та продемонструвавши свою підтримку. Більше того,

російський президент підтримав звернення США до урядів Узбекистану і Таджикистану із проханням надати у використання свої військові бази. Для підтримки військової кампанії США в Афганістані В. Путін відкрив повітряний простір для американських гуманітарних та допоміжних рейсів, а також поділився розвідданими з Вашингтоном [111, с. 4].

Причина підтримки В. Путіним американської війни з талібами полягала у спробі ліквідувати терористичну загрозу Росії. Справа у тому, що після виведення радянських військ з Афганістану, владу в країні захопили таліби. Відтак, Афганістан перетворився на прихисток для войовничих ісламських угруповань. Останні, у свою чергу, не лише надавали підтримку чеченцям, які в цей час боролися з РФ за незалежність, але й загрожували поширити свій вплив на Центральну Азію [117, с. 124]. Якщо враховувати підтримку талібами чеченців, то можна дійти висновку, що підтримуючи США у їхній війні проти тероризму, Росія тим самим легітимізувала свої військові операції у Чечні, розцінюючи їх як частину цього глобального протистояння.

Цікавою з цього приводу видається думка відомого американського спеціаліста з історії СРСР та Росії С. Бланка [107, с. 89]. Оцінюючи російську позицію війни США проти тероризму, він вказував, що РФ була єдиною державою, яка опинилася у вигазі від наявності терористичних угруповань в Центральній Азії. Терористична загроза, на думку С. Бланка, виправдовувало зусилля Росії щодо нарощування власної військової потуги і сприяло інтеграції навколо неї держав Центральної Азії. [107, с. 89].

12–15 листопада 2001 р. В. Путін відвідав США і узгодив із Дж. Бушем низку питань, пов'язаних із налагодженням економічних взаємин. Зокрема, було знайдено консенсус у наступному, а саме, РФ мала й надалі інтегруватися у світову економіку, вступити до Світової організації торгівлі (СОТ), обидві країни повинні розвивати торговельно-економічне співробітництво, водночас,

продовжувати боротьбу проти відмивання коштів та спонсорування тероризму [111, с. 6].

У 2002 р. відбулася ще одна зустріч двох президентів, підсумком якої стала спільна декларація щодо антитерористичного співробітництва. В ній підтверджувалися наміри спільними зусиллями вести боротьбу проти тероризму, зокрема, блокувати фінансові активи осіб та організацій, визнаних терористичними, боротися проти наркоторгівлі, поширення зброї масового знищення, а також відповідних технологій, необхідних для її створення. Передбачалося налагодження співробітництва у правоохоронній, розвідувальній, дипломатичній, політичній та економічній галузі [23].

У декларації також була узгоджена позиція обох держав щодо війни в Афганістані. Зокрема, вказувалося на необхідності довести до логічного завершення знищення терористичної інфраструктури в Афганістані, пов'язану з Усамою бен Ладеном, «Аль-Каїдою» і талібами. При цьому проголошувалося, що Афганістан у майбутньому ніколи не повинен знову бути прихистком для терористів[23].

Налагодження російсько-американського співробітництва у сфері боротьби проти тероризму сприяло тому, що В. Путін закликав до більш тісної співпраці із НАТО та оголосив про виведення російських військ з двох останніх великих зарубіжних військових баз Росії – на Кубі та в затоці Камрань у В'єтнамі. Хоча основна причина таких кроків насправді полягала у банальній нестачі фінансування, вони сприяли зближенню між США та РФ.

Одним з інструментів сприяння двосторонньому співробітництву боротьби проти тероризму стала Робоча група США та РФ з протидії тероризму. Вона охоплювала як регіональні (Афганістан, Балкани, Центральна Азія, Південно-Східна Азія), так і функціональні підгрупи (розвідка, правоохоронні органи, фінансування тероризму, боротьба з наркотиками). На її засіданнях

відбувався обмін інформацією, що підвищував здатність швидше реагувати на ті чи інші дії з боку терористичних організацій, а також здійснювалися консультації з приводу спірних питань [110, с. 5].

Проте, основним механізмом співробітництва у сфері протидії тероризму залишалася Рада Росія-НАТО, створена у травні 2002 р. у Римі. Вона передбачала пряму участь Росії у засіданнях з ухвалення рішень серед країн-членів Альянсу. В межах засідань Ради Росія-НАТО проходили періодичні засідання робочих груп, присвячених посиленню заходів антитерористичної безпеки. Загалом, Рада Росія-НАТО, так само, як і робоча група США та РФ з протидії тероризму, залишалася консультаційним органом, на якому відбувався обмін інформацією та розвідувальними даними, обговорення гострих питань, пов'язаних із антитерористичною діяльністю. Завдяки її функціонуванню вдалося налагодити співпрацю між Росією та Північно-Атлантичним Альянсом, нехай і не на тривалий час. Зокрема, з 2004 р. почала діяти програма «Активні зусилля», яка передбачала використання захищеного зв'язку між військовими кораблями НАТО та Росії, а також перебування групи натівських інструкторів на палубі російського військового корабля [110, с. 6-7].

Проте, американо-російський діалог з приводу спільної боротьби проти тероризму не був тривалим і незабаром зіштовхнувся із низкою проблем. Одним із каменів спотикання стала кампанія США проти Іраку. Ще у новій Стратегії національної безпеки, прийнятій 20 вересня 2002 р., зазначалося, що під час війни у Перській затоці США отримали беззаперечні докази розробки Іраком не лише хімічної, але й біологічної та ядерної зброї [30, с. 14]. У виступі 12 вересня 2002 р. на засіданні Генеральної Асамблеї ООН Дж. Буш-молодший закликав вжити щодо Іраку рішучих заходів аргументуючи це зловживанням нормами міжнародного права та підтримкою міжнародного тероризму з боку режиму Саддама Хусейна [65, с. 12].

8 січня 2003 р. американський президент звернувся по радіо до громадян Сполучених Штатів і звинуватив С. Хусейна у розробці зброї масового знищення, а також співпраці з «Аль-Каїдою» [33]. Зауважимо, що плани війни з Іраком були розроблені ще у 2001 р. Дж. Буш-молодший прагнув завершити те, що розпочав його батько. Окрім того, С. Хусейн розглядався ним як особистий ворог. То ж не дивно, що коли іракський диктатор погодився виконати всі висунуті вимоги – здійснити роззброєння, допустити інспекторів ООН до важливих об'єктів і навіть у палаці С. Хусейна, для адміністрації Буша цього виявилось замало, оскільки головна мета полягала у поваленні чинного режиму і створення лояльного до США уряду [65, с. 14].

17 березня 2003 р. Дж. Буш-молодший висунув С. Хусейну ультиматум, відповідно до якого він та члени його родини мали покинути Ірак впродовж 48 годин, попередньо зректися влади. Після того, як С. Хусейн відмовився це зробити, США розпочали військову операцію. Упродовж трьох тижнів антиіракська коаліція на чолі із США (до якої, до речі, входила низка країн східної Європи, зокрема Латвія, Литва, Естонія, Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія та Румунія) завдала поразки армії Саддама Хусейна і зрештою повалила його режим. 3 травня у черговому радіовиступі Дж. Буш-молодший відзвітував перед американцями про те, що військова операція на території Іраку успішно завершена [34].

Якщо операція США в Афганістані отримала міжнародну підтримку, то ситуація з Іраком була кардинально протилежною. По-перше, Радбез ООН не схвалив резолюції США на застосування військової сили в Іраці. Більше того, навіть американські союзники по НАТО, зокрема Німеччина, Франція і Туреччина, відмовилися надати підтримку США. По-друге, поваливши авторитарний режим С. Хусейна, американці зіштовхнулися із низкою проблем, головними з яких стали необхідність утримування постійного військового

контингенту, а також розгортання іракцями партизанської війни проти американських солдатів [89, с. 5-6]. По-третє, Росія досить негативно відреагувала на дії США щодо Іраку, адже, на думку її керівництва, американці діяли без відповідної ухвали з боку ООН.

Загалом, війна в Афганістані та в Іраку продемонстрували світу, що мілітаризм, а не дипломатія і політична взаємодія покладені у зовнішньополітичну стратегію США. Йдучи на такі кроки, США поступово втрачали моральний авторитет та легітимність на міжнародній арені. Зрештою, американська політика боротьби проти тероризму стало об'єктом для критики, особливо у російському політичному дискурсі.

Призупинення американо-російської співпраці було зумовлено не лише іракською війною, але й зміною політики США в Афганістані. У 2003 р. США передали контроль над більшою частиною збройних формувань міжнародної коаліції командуванню НАТО. Російське керівництво сприйняло це як частину американської стратегії, спрямованої на те, аби оточити Росію американськими воєнними союзниками і, таким чином, послабити її позиції у Центральній Азії. У травні 2005 р. США уклали з урядом Афганістану Декларацію про стратегічне партнерство, що передбачала спільні заходи у сфері безпеки та розвитку свободи і демократії всього регіону. Росія розглядала цей крок як спробу США перетворити Афганістан на свого стратегічного партнера. Відтак, присутність американських військ і військ НАТО в Афганістані почала сприйматися російським урядом як загроза національним інтересам Росії в Центральній Азії [98, с. 13-14].

Отже, оцінюючи російсько-американське співробітництво у сфері протидії тероризму, варто вказати на незадовільні її результати. Попри налагодження зв'язків та численні консультації між США та РФ, російська сторона безпосередньо не втручалася у військові операції, які американці

здійснювали в Афганістані. Основна увага російського керівництва була зосереджена на протидії терористичним актам на території РФ, а тому співпраця зі США обмежувалася лише обміном інформацією та консультаціями.

З іншого боку, американська політика у сфері протидії тероризму виявилася малоефективною, а подеколи і взагалі суперечливою. Сполученим Штатам так і не вдалося подолати проблему міжнародного тероризму. Попри тривале протистояння з талібами, взяти Афганістан під повний контроль США не змогли, що згодом призвело до відновлення влади талібів.

Водночас інтервенція до Іраку, повалення режиму С. Хусейна не лише не отримала підтримки з боку міжнародного співтовариства, але й була негативно сприйнята. Низка країн, серед яких Німеччина, Франція та Росія, засудили дії США. Зрештою, іракська війна стала одним із аргументів, які російські урядовці використовували при критиці зовнішньої політики США.

3.2 Проблема розширення НАТО у російсько-американських відносинах.

Мабуть, найгострішим питанням американо-російських відносин після завершення «холодної війни» стала проблема розширення НАТО. З позиції *realpolitik* (теорії політики, що ґрунтується на реальних можливостях і цілях), процес розширення НАТО був важливим кроком для зміцнення його позицій у Східній Європі. Проте, з іншого боку включення до складу Альянсу нових членів наštовхнувся на критику з боку російського керівництва та призвело до погіршення американо-російських взаємин.

Організація Північно-Атлантичного Альянсу була створена 4 квітня 1949 р. для протидії Радянському Союзу, а згодом і ОВД. Проте у 1991 р. комуністична загроза зникла, а відтак необхідність в НАТО, яке було створено для протидії поширенню комунізму, автоматично зникла. Проте керівництво

Альянсу та США не планувало йти на розпуск НАТО, проголосили його запорукою підтримання стабільності та безпеки в Європі. Зокрема, у новій Концепції Альянсу, ще восени 1991 р., зазначалося, що мета НАТО «полягає у запобіганні наслідків нестабільності, можливій у зв'язку із серйозними економічними, соціальними та політичними проблемами (серед яких також міжетнічні конфлікти і територіальні суперечності) з якими зіштовхнулися більшість країн Центральної та Східної Європи. Існуюча напруга може загрожувати безпеці та територіальній цілісності членів Альянсу» [42].

Упродовж 1990-х у США тривали дискусії щодо включення до складу Альянсу нових членів. Прихильники позитивного вирішення цього питання переконували, що розширення НАТО дозволить стабілізувати Східну Європу, сприятиме через натівські управлінські структури поширенню ліберальної ідеології та ринкової економіки в країнах цього регіону. Противники розширення вказували на те, що розширення Альянсу вимагатиме додаткового захисту (а разом із цим і фінансування та збільшення військового контингенту) багатьох держав Східної Європи. Ба більше, на їх думку включення до Альянсу нових членів негативно сприйматиметься Росією [82, с. 61].

Контраргументи щодо розширення НАТО сформулював викладач Гарвардського університету М. Браун у статті «Помилкова логіка розширення НАТО», опублікованій у 1995 році. На його думку, військова потуга Російської Федерації на початку 1990-х рр. значно ослабла, а тому не була загрозою для безпеки країн Альянсу. Крім того, він стверджував, що розширення НАТО послабить позиції та вплив російських прозахідних реформаторів на користь прихильників більш жорсткої лінії. Останні ж трактуватимуть цей процес як різку зміну балансу сил, розширення сфери впливу США за рахунок сфер впливу Росії. У свою чергу, це спричинить ухвалення більш жорсткої зовнішньої політики і політики безпеки, яка, зрештою, лише послабить, а не

посилить європейську та американську безпеку. Відтак, М. Браун дійшов висновку, що із самого початку процес розширення НАТО спричинив доволі велику загрозу для безпеки, як членів Альянсу, так і претендентів на вступ до нього. Лише за однієї умови розширення НАТО могло б бути виправданим – загарбницькі дії РФ у Центральній та Східній Європі та порушенням міжнародно визнаних кордонів та суверенітету колишніх радянських республік [108, с. 34-52].

Також противником розширення НАТО був відомий американський дипломат, ідеолог «політики стримування» у період «холодної війни» Дж. Кенан, котрий був переконаний, що розширення Альянсу розпалить націоналістичні, антизахідні та мілітаристські настрої в російському суспільстві[37]. У свою чергу, це могло б призвести до повернення «холодної війни» між Росією та вже розширеним Заходом. Що стосується розширення НАТО на територію колишнього Радянського Союзу, то на думку Кенана це була б стратегічна помилка величезного масштабу [37].

Міністр оборони США Л. Еспен та його заступник В. Перрі вважали, що розширення НАТО завадить демілітаризації російської економіки і створенню вільної від ядерної зброї зони на території України. Більшість старших офіцерів американської армії вважали, що збройні сили країн Центральної Європи (колишні члени ОВД) переобтяжені застарілими озброєннями та командними структурами, а тому не можуть долучитися до Альянсу [25, с. 120].

Попри переконливі аргументи противників розширення Альянсу, перемогу в дебатах з приводу вступу до НАТО нових членів здобули прихильники цього процесу. На їхню думку, не потрібно було зважати на те, що деякі держави Європи (як от держави Балтії) мають невелику воєнну цінність для Альянсу, або ж вона взагалі відсутня. Мир в Європі буде настільки міцним, що захищати ці країни не доведеться ніколи. Більше того, прихильники

розширення наполягали на тому, що приязні наміри НАТО були очевидними, а тому Росії не варто турбуватися з приводу наближення Альянсу до її кордонів [82, с. 65].

Одним із найбільш послідовних прихильників розширення НАТО був Е. Лейк. Його аргументи щодо розширення ґрунтувалися на необхідності забезпечити політичну стабільність в регіоні. Зокрема, розширення НАТО було обґрунтовано як необхідна гарантія того, що колишні члени Варшавського договору будуть інтегровані у західні структури, а тому реформи в цих країнах будуть значно посилені. Також цей процес був представлений і як необхідний крок до створення надійного стримуючого фактору проти можливої агресії з боку Росії у Східній та Центральній Європі [82, с. 62].

Цікаві міркування щодо зовнішньополітичної орієнтації країн Східної Європи пропонував у своєму фундаментальному дослідженні «Дипломатія» Г. Кісінджер. Він стверджував, що Східна Європа, а особливо країн Вишеградської групи (Чехія, Словаччина, Польща та Угорщина) ідентифікують себе політично та культурно саме із Західною Європою. Проте, не маючи зв'язків із Заходом та атлантичними інститутами, ці країни можуть перетворитися на таку собі «нічийну землю», розташовану між Німеччиною та Росією. Для того, аби між Країнами Східної та Західної Європи був налагоджений зв'язок (політичний та економічний), колишні країни ОВД повинні входити не лише до Європейського Союзу, але і Північно-Атлантичного Альянсу [9, с. 751].

Розвиваючи своє твердження щодо необхідності політичної приналежності Країн Східної Європи до Західноєвропейських структур, Г. Кісінджер вказував, що економічна та політична життєздатність обумовлює вступ перерахованих країн до ЄС, а потреба у стабільній безпеці – до НАТО.

При цьому членство в одному із союзів, на думку Г. Кісінджера, означало і членство в іншому [9, с. 751].

Зб. Бжезинський, у свою чергу, також вказував на необхідності приєднання країн Східної Європи до НАТО. У своєму творі «Велика шахівниця» він стверджував, що Нова Європа (під якою варто було розуміти колишні країни Організації Варшавського договору та європейські пострадянські країни) лише формувалася і якщо вона мала стати частиною атлантичного простору, процес розширення НАТО був необхідним. Політика США у Євразії буде неможливою, якщо зусилля щодо розширення НАТО, які до цього часу здійснювали американці, втратить темп та цілеспрямованість. Ця невдача, зрештою, дискредитувала б американське світове лідерство, деморалізувала б жителів Центральної Європи, а також могла б знову розпалити геополітичні прагнення Росії в Центральній Європі. Для Заходу це був би важкий удар, а для США це було б не лише регіональною, але і глобальною поразкою [3, с. 100].

Ф. Фукуяма, розмірковуючи над міжнародною ситуацією в Європі на початку 1990-х рр. у своєму дослідженні «Кінець історії» охарактеризував НАТО як союз справді вільних держав, об'єднаних спільною відданістю ліберальним принципам. Держави, що є його членами зможуть у своїх взаєминах дотримуватися принципів міжнародного права [26, с. 406].

Країни Східної Європи, у свою чергу, були не менше зацікавлені в тому, аби доєднатися до Північно-Атлантичного Альянсу. Так у квітні 1993 р. польський президент Л. Валенса та чеський – В. Гавел під час зустрічі з Біллом Клінтоном у Вашингтоні стверджували, що серед усіх європейських міжнародних організацій лише НАТО користувалося у них довірою, а тому його розширення могло б стримувати агресорів та сприяти миру і стабільності на континенті [57, с. 237].

Прагнення вступу до НАТО з боку країн Східної Європи було викликано декількома обставинами. Перша з них – негативне ставлення до РФ, що було спричинене досвідом «співіснування» цих країн з Радянським Союзом. Друга – неспроможність російської дипломатії налагодити дружні відносини з колишніми членами ОВД. Зрештою, вступ до НАТО міг би полегшити цим країнам процес вступу до ЄС [64, с. 3].

Вирішення проблеми розширення Альянсу лягла цілком на адміністрацію В. Клінтона та Держсекретаря В. Крістофера. Замість того аби формувати і відстоювати зовнішню політику, В. Крістофер зайняв позицію реагування на думку інших американських високопосадовців. Зокрема, у перший рік перебування на своїй посаді Крістофер активно висловлювався за розширення НАТО. Проте, вже у жовтні 1993 р. змінив свою позицію після того, як С. Телбот – близький приятель президента В. Клінтона, який мав стати заступником Держсекретаря, написав меморандум, який денонсував розширення Альянсу [113, с. 124]. В. Крістофер був переконаний, що розширення НАТО має відбуватися повільно і зважено [124, с. 19-20].

Після розпаду СРСР в російському суспільстві, а також серед політичних та військових еліт, з'явилися ознаки так званого веймарського синдрому. Суть його полягала в тому, що росіяни вважали свою країну приниженою. Військові ж, у свою чергу, були стурбовані швидкою втратою РФ територій та статусу наддержави [82, с. 66].

Позиція президента Б. Єльцина менш категоричною. Він не вбачав у розширенні НАТО безпосередньої загрози для безпеки РФ. Під час візиту до Польщі влітку 1993 р. він навіть погодився із можливим вступом цієї країни до Альянсу. Проте у Росії його піддали нищівній критиці внаслідок чого він відмовився від своєї заяви, зайнявши діаметрально протилежну позицію [122, с. 2].

Намагаючись довести безпідставність підозр щодо можливої міжнародно-політичної та стратегічної ізоляції Росії шляхом розширення НАТО міністр зовнішніх справ А. Козирєв запропонував створення нової моделі системи безпеки у Європі на основі Ради безпеки та співробітництва в Європі. За цим планом Північно-Атлантичний Альянс мав би підпорядковуватися ОБСЄ. Проте, він А. Козирєв не отримав позитивної відповіді, що значно погіршило позиції прозахідно орієнтованих політиків і самого Б. Єльцина в РФ [122, с. 2].

У відповідь на побоювання Росії в 1993 р. Пентагон запропонував програму «Партнерство заради миру». Її мета полягала в організації зустрічей офіцерів та підрозділів Альянсу, колишніх країн Варшавського договору, а також нейтральних країн для спільного планування, організації навчань та миротворчих місій. Програма передбачала й участь Росії [25, с. 134].

Натівська програма «Партнерство заради миру» почала діяти з 1994 р. Для більшості політиків Західної Європи цей крок здавався досить далеким від встановлення офіційних відносин із країнами Східної Європи. Проте, для урядів Угорщини, Польщі, Праги і навіть Румунії, Латвії, Литви та Естонії вона стала важливим кроком на шляху до повноцінного прийняття до Альянсу.

На думку Т. Снайдера, програма «Партнерство заради миру» була створена з тією метою, аби задовільнити вимоги східноєвропейських кандидатів на членство в НАТО, а також заспокоїти опонентів розширення Альянсу у Москві. Разом з тим, ухвалення програми не припинило дискусій щодо розширення Альянсу [95].

Загалом програма стала інституційним механізмом, що пов'язав постійних членів НАТО та кандидатів на вступ до нього з метою обговорення наступних проблем: забезпечення прозорості під час планування національної оборони та при формуванні бюджету; зміцнення демократичного контролю над оборонними відомствами; підтримка здатності та готовності взаємодіяти в

операціях ООН; розвиток воєнного співробітництва з НАТО; формування сил, котрі в подальшому зможуть краще координувати свої зусилля з відповідними структурами Альянсу [40].

На думку Г. Кісінджера програма «Партнерство заради миру» мала сприяти також і співіснуванню Росії з атлантичними країнами, але за умови, що ця програма візьме на себе місії, які всі її учасники трактують однаково. У тому разі, якщо вона буде дієвою, Північно-Атлантичний союз забезпечуватиме політичну єдність та загальну безпеку; Європейський Союз прискорить участь в ньому колишніх радянських сателітів у Східній Європі; ОБСЄ, у свою чергу, об'єднують республіки колишнього Радянського Союзу, а особливо РФ, з атлантичними структурами. Безпекова парасолька, таким чином, буде розкрита над новими демократіями Східної Європи [9, с.753].

Цікаво, що на думку Г. Кісінджера перебування Росії в її кордонах, що сформувалися в 1991 р., дозволить з часом змістити акцент на міжнародній арені з проблем забезпечення безпеки до партнерства. Спільні економічні та політичні проекти, таким чином, дедалі більше характеризуватимуть взаємини між країнами Східної та Західної Європи [9, с.753].

Попри таку позитивну оцінку, зроблену Г. Кісінджером, у США негативно відреагували на програму, розглядаючи її як своєрідну поступкою Москві. Не підтримали її і в Росії. 22 липня 1994 р. Державна Дума спробувала заблокувати членство в програмі. Це привело до того, що НАТО розробило офіційний документ під назвою «Індивідуальна програма партнерства» в якій були перераховані сфери співробітництва між Альянсом та Росією. Після тривалих дебатів та перемовин, Росія пішла на укладення договору про участь у програмі індивідуального партнерства [117, с. 126]. Однак, питання розширення НАТО не була знята в США з порядку денного залишилося актуальним.

17-18 січня 1995 р. у Женеві відбулася зустріч В. Крістофера з міністром зовнішніх справ Росії А. Козирєвим. Козирєв ще раз наполіг на тому, що для Росії категорично неприпустимим є поява нових розмежувальних ліній у Європі і перенесенні логіки існування НАТО на Росію, що базувався на стримуванні СРСР. Натомість, В. Крістофер відповів, що розширення НАТО на схід продовжиться[96, с. 120].

Представники російських політичних партій у Держдумі, за винятком Є. Гайдара (лідер руху «Вибір Росії»), висловилися категорично проти розширення НАТО. Зокрема, Г. А. Зюганов стверджував, що розширення може свідчити про початок реалізації планів США щодо встановлення «нового світового ладу» – політичної, економічної та військової диктатури США в масштабах планети. Член партії «Яблуко» та голова Комітету з міжнародних справ В. Лукін вказував, що розширення НАТО загрожуватиме безпеці РФ. Досить емоційно з цього приводу висловився і лідер ЛДПР В. В. Жириновський, який вказував і на економічні збитки, яких зазнає Росія внаслідок розширення НАТО. На його думку, зростання Альянсу призведе до різкого скорочення продажу російського озброєння, а нові члени блоку будуть змушені купувати вже застарілі, проте значно дорожчі зразки західного озброєння[96, с. 121].

У зв'язку зі зростанням антизахідних настроїв у російському суспільстві Борис Єльцин призначив міністром зовнішніх справ Є. Примакова. Його призначення свідчило про спробу змінити пріоритети зовнішньої політики Росії щодо країн НАТО та США. Є.Примаков швидко знайшов спільну мову з новою очільницею Державного департаменту Мадлен Олбрайт. У своїх мемуарах М. Олбрайт з цього приводу зазначала «наша стратегія частково полягала в тому, аби переконати росіян, що розширення НАТО все одно відбудеться, погодяться вони на нього чи ні» [17, с. 334].

Розмірковуючи над проблемою розширення НАТО в контексті американо-російських взаємин, Зб. Бжезинський вказував, що будь-яка зближення з цією країною з приводу розширення Альянсу не повинно зводитися до фактичного перетворення РФ на члена блоку, який приймає рішення. Це надало б Росії не лише можливість повернути свій вплив у Центральній Європі, але і використовувати свою присутність у НАТО для того, аби використовувати американо-європейські суперечності для послаблення позицій США в Європі [3, с. 238].

Важливим на думку Зб. Бжезинського було й те, щоб після входження країн Центральної Європи до складу НАТО гарантії безпеки, надані Росією щодо регіону були дійсно взаємними, і, таким чином, взаємо заспокоюючими. Останнє передбачало заборону розгортання військ НАТО, а також ядерної зброї на території нових членів Альянсу. Зі свого боку Росія мала б надати відповідні гарантії, здійснивши демілітаризацію Калінінграда та обмежила розгортання значних збройних формувань поблизу кордонів потенційних членів НАТО та ЄС. З огляду на це поява рівноправного договору НАТО та ЄС з Росією вітався б усіма європейцями і засвідчував той факт, що РФ зробила довгоочікуваний крок на користь Європи [3, с. 238-239].

Після низки консультацій і переговорів у травні 1997 р. між представниками РФ і НАТО було підписано «Основоположний акт про взаємовідносини, співробітництво та безпеку між Російською Федерацією та Організацією Північно-Атлантичного Альянсу». У цьому договорі були визначені сфери взаємодії, механізми консультацій та реалізація практичних дій. Важливою складовою документу було те, що РФ та НАТО не розглядали один одного як супротивників. Подолання залишків колишньої конфронтації та суперництва, а також зміцнення взаємодовіри та співробітництва декларувалося спільною метою Росії та Альянсу [18].

У межах дії договору були створені структури для взаємодії між РФ і НАТО: Спільна постійна рада Росія-НАТО, Спільний комітет науково-технічного співробітництва, спільна робоча група нагляду за розвитком відносин між РФ і НАТО у складі російських парламентарів та представниками країн-учасниць Альянсу [96, с. 121].

Діяльність Спільної постійної ради хоча й дещо послабила напруження між Росією та Альянсом, разом з тим не привела до вироблення їхньої спільної політики. У липні 1997 р. на саміті у Мадриді керівники країн-учасників НАТО ухвалили рішення про прийняття до блоку Польщі, Чехії та Угорщини, які через два роки стали повноправними його членами.

Взаємини між РФ і НАТО суттєво погіршилися у 1999 р. у зв'язку із військовою операцією НАТО у Югославії. Російський уряд досить негативно відреагували на такий крок. Мабуть, найбільш показовим був вчинок тодішнього голови уряду РФ Є. Примакова. Для врегулювання ситуації він вилетів до Вашингтону на переговори з віце-президентом США А. Гором. Під час польоту Є.Примаків зателефонував А. Гору і запросив гарантій не здійснювати бомбардування Югославії під час перебування голови російського уряду в США. Не одержавши позитивної відповіді Примаків віддав розпорядження розвернути літак назад до Москви [96, с. 122].

Співробітництво між НАТО та РФ було призупинено, а російська громадськість знову почала розглядати Альянс як ворога. Ситуація залишалася незмінною до 2000 р., коли новообраний президент РФ В. Путін висловив готовність розвивати партнерські взаємини між Росією та Альянсом. Діяльність Спільної постійної ради було відновлено, а у 2001 р. Росія навіть підтримала військову операцію США в Афганістані, хоча і відмовилася від прямої участі в ній [99].

У травні 2002 р. на саміті в Праттіка-ді-Маре (Італія) було підписано ще одну декларацію між НАТО і Росією, яка передбачала заміну Спільної постійної ради новою структурою – Радою Росія-НАТО. Вона надала Росії можливість не лише контактувати з НАТО як організацією, але і безпосередньо з його учасниками. Розраховуючи на зміну взаємин з Альянсом, російська влада і суспільство доволі спокійно відреагували на рішення Болгарії, Румунії, Литви, Латвії, та Естонії приєднатися у 2004 р. до НАТО [99].

Зрештою, російське керівництво переконалося в тому, що у взаєминах з НАТО принципових змін не відбулося. Рада Росія-НАТО не стала інституцією ухвалення серйозних рішень з питань безпеки. Крім того, знову актуалізувалося питання розширення НАТО. Колишній посол США в Росії Вільям Бернс у своїх спогадах вказував, що приєднання до Альянсу Грузії та України були для російського президента тими регіонами, якими він не міг поступитися. Під час приватної розмови з В. Бернсом, В. Путін зауважив: «Жоден російський лідер не терпить рух України до НАТО. Будь-який крок у цьому напрямку розглядатиметься як прояв ворожості щодо Росії. Навіть якби президентом обрали Чубайса чи Касьянова (відомих російських лібералів) вони б теж стояли на смерті аби не допустити цього. Ми зробимо все можливе, аби запобігти такому розвитку подій» [1, с. 331].

Свої застереження і критику тогочасної системи міжнародних відносин, В. Путін виголосив на Мюнхенській конференції з безпеки 10 лютого 2007 році. Згадуючи про приєднання до Альянсу Румунії та Болгарії, він стверджував, що розширення НАТО жодним чином не пов'язане з модернізацією самого Альянсу чи забезпеченням безпеки у Європі. На його думку, це лише провокує рівень взаємної недовіри [14].

Крім цього, Путін піддав нищівній критиці зовнішню політику США, охарактеризувавши її як спробу нав'язати іншим країнам свої ідеали, а також

намагання зберегти однополюсну модель світоустрою в якій Америка гратиме головну роль [14]. У своїй промові російський президент висунув ультимативне попередження країнам Заходу, що розширення НАТО сприйматиметься як загроза національній безпеці Росії.

Стверджуючи, що РФ належить до кола великих держав світу, В. Путін, зокрема, зазначав, що «Росія – країна з понад тисячолітньою історією, практично завжди користувалася привілеєм на проведення незалежної зовнішньої політики. Ми не збираємося зраджувати цій традиції сьогодні» посилення? Тому він, так би мовити, натякав, що Росія має право на сфери економічного та політичного впливу[86, с. 15].

Оцінюючи позицію присутніх на Мюнхенській конференції західних дипломатів, В. Бернс у своїх мемуарах зазначив, що аудиторія була здивована висловлюваннями В. Путіна. Проте присутній в конференц-залі міністр оборони США Р.Гейтс не розгубився і, відповідаючи В. Путіну на тезу про можливе нове протистояння між РФ та країнами Заходу, зауважив, що однієї холодної війни цілком достатньо» [1, с. 312-313].

Оцінюючи саму промову В. Путіна, В. Бернс зазначив, що: «Мюнхенська промова стала наслідком одержимістю Росією накопиченими за п'ятнадцять років розчаруваннями та образами, відчуттям самого Путіна, що проблеми Росії й досі сприймаються чимось буденним або ж ігноруються. [...] вона (промова – авт.) була не лише звичайним набором слів, але містила розчарування багатьох співвітчизників російського президента [1, с. 213].

Реагуючи на виступ російського президента в Мюнхені, в американській газеті TheFinancialTime розмістили з'явився наступний коментар: «Путін проголосив кінець однополюсного світу і оголосив, що його будівництво привело США до провалу від якого постраждають усі» [86, с. 14].

З пересторогою промова В. Путіна була сприйнята і серед європейських політиків. В Росії ж її розцінили як декларацію російського зовнішньополітичного курсу, що відповідав геополітичним інтересам країни.

Отже, упродовж 1990-х – на початку 2000-х рр. у взаєминах РФ та США проблема розширення НАТО відігравала досить важливу роль. Сподіваючись зміцнити свої позиції та вплив у Європі, США активно підтримували процес розширення Альянсу на Схід. Водночас приєднання до НАТО держав Східної Європи сприймалося Росією не лише як ворожий щодо неї акт, а також спробу оточити її військовою натівською інфраструктурою. Тривалі переговори і тимчасові консенсуси у вигляді участі РФ у засіданнях НАТО не зупинили процес розширення Альянсу на Схід, адже на це не були згодні ані лідери Західних країн, ані лідери східноєвропейських держав. Підсумком розширення НАТО стало остаточне погіршення відносин між РФ та країнами Альянсу, в першу чергу – із США, посилення антизахідних настроїв у середовищі російського суспільства та політичних еліт, а також розгортання нової конфронтації між США та РФ.

3.3 Спроби розв’язання російсько-грузинського конфлікту.

Однією з подій, що мала негативний вплив на взаємини між США та Росією, був збройний конфлікт Грузіїв 2008 р., поштовхом до якого стала проамериканська позиція грузинського уряду, а також курс М. Саакашвілі на вступ до НАТО.

Після 1991 р. однією з найгостріших проблем у взаєминах між Росією та Заходом було намагання західних країн втягнути у свою сферу впливу ті регіони, де попередньо домінувала РФ. Москва намагалася зберегти

свою гегемонію у Чорному морі, що, у свою чергу перетворювало деякі країни цього регіону, в тому числі і Грузію, на об'єкти боротьби за вплив з боку Росії. Відверто прозахідна політика президента М. Саакашвілі, його прагнення вступити до НАТО та ЄС, а також низка інших проблем лише сприяли антизахідним настроям у Москві. Для російських політиків втрата Грузії означала б втрату політичного, економічного, а головне – військового домінування у Чорному морі [66, с. 137].

Зауважимо, що взаємини Грузії з Росією залишалися досить напруженими у зв'язку з підтримкою, яку російська влада надавала сепаратистським утворенням на її території.

Зауважимо, що витоки конфліктів на території Грузії можна простежити ще з останніх років існування Радянського Союзу. Зокрема, в 1989 р. в Автономній Республіці Абхазія, а згодом і в Південній Осетії місцеві жителі розпочали протести, вимагаючи незалежності у складі СРСР. Подальші спроби цих регіонів відокремитися від Грузії переросли в криваве протистояння в Південній Осетії (1991-1992 рр.) та Абхазії (1882-1993 рр.). Росія під час цих конфліктів активно підтримувала сепаратистів, надаючи їм зброю. Окрім того, російський уряд попередив Грузію про можливість прийняття Південної Осетії та Абхазії до складу РФ в тому випадку, якщо протистояння не припиниться [103, с. 148-149].

Під час переговорів, що розпочалися між урядом Грузії та сепаратистами, Росія зайняла посередницьку роль, і, досягнувши крихкого миру – домоглася розміщення у вказаних регіонах свого військового контингенту, який мав виконувати миротворчу місію [103, с. 149].

Конфлікти на території Грузії в підсумки мирних переговорів так і не були врегульовані, опинившись у стадії заморозки до 2008 р. За цей проміжок часу Росія різними засобами зміцнювала свій вплив у регіоні, навчаючи збройні

сили Південної Осетії та Абхазії, постачаючи їх зброєю, а також надаючи російське громадянство жителям регіонів. І Південна Осетія, і Абхазія, перебуваючи під російським впливом, давали правлячим колам РФ важелі впливу на Грузії [123, с. 24]. Зауважимо, що світова спільнота не виказувала особливої зацікавленості щодо конфліктів на території Грузії, будучи зосереджена на балканських війнах у Словенії, Хорватії та Боснії.

Нове загострення ситуації на Кавказі припало на 2000-ні рр. і було обумовлено декількома чинниками. По-перше, реваншистськими настроями з боку грузинських націоналістів, які прагнули повернути втрачені території. По-друге, геополітичним суперництвом між США та Росією. Хвиля так званих «кольорових революцій» у Грузії (2003 р.), Україні (2004 р.) та Киргизстані (2005 р.) привели до внутрішніх перетворень і загрожували російському домінуванню на пострадянському просторі. Відповідно уряд на чолі з М. Саакашвілі, який прийшов до влади в Грузії, взяв курс на інтеграцію з ЄС та НАТО, що суперечило не лише інтересам Росії, але і входило у конфлікт з проросійськими урядами Південної Осетії та Абхазії [103, с. 152].

Суперечності між Росією та Заходом, що сприяли загостренню ситуації на Кавказі, були посилені ще й подіями на Балканах. Визнання незалежності Косово від Сербії, усупереч позиції Росії, підштовхнуло В. Путіна до пошуку відповіді на дії Заходу. Таким чином, чергова криза у взаєминах між офіційним Тбілісі та урядами Південної Осетії і Абхазії надали Росії можливість, якою вона не могла не скористатися. Особисто для В. Путіна це був шанс помститися Заходу за його позицію щодо Косово, а також раз і назавжди покінчити зі сподіваннями Грузії на вступ до НАТО [103, с. 153-154].

У 2008 рр. між грузинськими військами та збройними формуваннями Південної Осетії та Абхазії розпочалися збройні конфлікти. Водночас російське керівництво ухвалило курс на налагодження тісніших зв'язків між

управлінськими структурами РФ та сепаратистськими регіонами Грузії, що лише сприяло загостренню ситуації [72, с. 14].

Не останню роль у розгортанні конфлікту відіграв і Бухарестський саміт НАТО у квітні 2008 р., на якому держави НАТО запевнили грузинського президента, що в майбутньому його країна зможе приєднатися до Альянсу. Коментуючи таке рішення, це міністр зовнішніх справ С. Лавров під час ефіру на радіостанції «Ехо Москви» відверто заявив: «Ми зробимо все можливе, аби не допустити вступу Грузії до НАТО» [123, с. 26].

Прагнення Росії зберегти свій вплив на Кавказі, а також в тих державах Східної Європи, які ще не приєдналися до НАТО (в першу чергу – в Україні), було задеклароване і в новій концепції зовнішньої політики РФ, ухваленій у липні 2008 р. В цьому документі відверто вказувалося, що наближення військової інфраструктури Північно-Атлантичного Альянсу до кордонів Росії порушує принципи безпеки і загрожує російським геополітичним інтересам [14].

Безпосереднім приводом до початку збройного конфлікту між Р та Грузією стали обстріли прикордонних грузинських селищ абхазькими сепаратистами, які тривали з 28 липня по 6 серпня. Спроби владнати ситуацію шляхом переговорів не мали успіхів [118, с. 88].

Цікаво, що напередодні конфлікту Росія розпочала масштабні військові навчання у прикордонних з Грузією районах. Пояснюючи, що навчання були заплановані заздалегідь, російська влада вказувала, що одна з їх цілей – підготовка військ до збереження миру в регіоні. Скориставшись загостренням ситуації в Грузії і не чекаючи врегулювання назріваючого конфлікту шляхом переговорів (в цей час між офіційним Тбілісі та керівництвом Південної Абхазії тривали переговори щодо досягнення миру) російські війська перейшли

кордон і розпочали збройну агресію проти Грузії, мотивуючи це намаганням захистити осетин від грузинської агресії [73, с. 15].

Російсько-грузинський збройний конфлікт тривав з 7 по 12 серпня і завершився поразкою грузинською армією та окупацією частини країни. Вже 15 серпня за активного сприяння президента Франції Н. Саркозі між РФ та Грузією була укладена угода про припинення вогню, яка передбачала: ухвалення режиму незастосування сили; припинення усіх бойових дій; забезпечення вільного доступу до регіону гуманітарної допомоги; повернення грузинських військ до місць їх постійної дислокації; повернення російських військ на попередні лінії розмежування, але з наданням їм додаткових заходів безпеки до того часу, поки не буде ухвалено відповідного міжнародного рішення; початок обговорення питання забезпечення безпеки та стабільності в Південній Осетії та Абхазії [118, с. 48].

Російсько-грузинська війна літа 2008 р. завдала серйозної шкоди грузинській економіці. Для прикладу, матеріальні збитки становили близько 1 млрд. доларів – 8 % ВВП 2008 р. Окрім того, російські війська здійснювали цілеспрямоване знищення грузинської інфраструктури, підриваючи мости, військові бази та різноманітні об'єкти життєзабезпечення [73, с. 18].

Російсько-грузинський збройний конфлікт мав негативний вплив на взаємини Росії з країнами Заходу та США. Зокрема, В. Бернс у своїх мемуарах зазначав, що: «Нашим (російсько-американським – авт.) взаєминам була завдана колосальна шкода – тепер вони були найгіршими аніж будь-коли від часів «холодної війни»» [1, с. 336].

Президент Дж. Буш-молодший також розкритикував РФ, зазначивши під час виступу в Білому Домі, що дії Кремля ставлять під загрозу взаємини між США та Росією [21]. На думку міністра оборони США Р. Гейтса російсько-

грузинський конфлікт був викликаний намаганнями Росії повернути собі статус наддержави [2].

Лідери країн Східної Європи, зокрема України, Польщі, Литви, Латвії та Естонії морально підтримали Грузію, засудивши російську агресію, а також здійснили візит до Тбілісі. Проте, піти на якісь більш рішучі кроки не наважилися. Такою ж залишилася і позиція країн НАТО. Вочевидь, жодна з держав не бажала йти на серйозний конфлікт з Росією через її конфлікт із Грузією. Цікаві міркування з цього приводу навела українська дослідниця А. Киридон. На її думку Захід не був готовий до прямого збройного конфлікту з Росією, зокрема через тісну співпрацю з нею деяких провідних держав Європи, насамперед Німеччини та Франції. Як аргумент, вона навела твердження професора університету бундесверу Міхаеля Штааха, який зауважив, що: «Якби Грузія була членом НАТО під час конфронтації з РФ, і на порядку денному постало би питання захисту Грузії, думки з-поміж країн учасниць Альянсу розділилися б, що означало фактичний кінець для НАТО» [73, с. 9].

По завершенню збройного протистояння Росія, ігноруючи критику світового співтовариства, офіційно визначала Південну Осетію та Абхазію незалежними республіками та розпочала міжнародну кампанію щодо їх визнання на міжнародній арені. Щоправда, переконати вдалося лише Венесуелу та Нікарагуа [103, с. 154-155]. Збройна агресія Росії у сукупності, а також визнання з її боку сепаратистських республік призвели до того, що російсько-грузинські взаємини переросли в подальшу конфронтацію, щоправда у дипломатичній площині.

Аналізуючи позицію Росії та мотиви, що спонукали російське керівництво розпочати військову агресію проти Грузії, доречно проаналізувати міркування президента РФ Д. Мідведєв, висловлені ним 21 листопада 2011 р. під час виступу у штабі 58-ї армії у Владикавказі. Д. Медведєв зізнався у справжньому

мотиві вторгнення Росії до Грузії у серпні 2008 р. Із початковою метою – захистом населення Абхазії та Південної Осетії від геноциду з боку Грузії він мав дуже мало спільного. «Якби ми відступили у 2008 р., була б вже інша геополітична ситуація за якої низка країн, котрих штучно намагалися затягнути до Північно-Атлантичного Альянсу, швидше за все були б там» [66, с. 132], – пояснював він військовим.

Схожу тезу російський президент повторив того ж дня у Ростові. Зокрема, відповідаючи на запитання журналістів, він зазначив: «[...] я рахую, що це, звісно, була доволі важка сторінка в новітній історії, проте абсолютно необхідна. І те, що Росія так себе повела, в кінцевому підсумку забезпечило нам ситуацію, за якої навколо нас більш спокійно. Для деяких наших партнерів, в тому числі і Північно-Атлантичного Альянсу, це був сигнал про те, що перш ніж приймати рішення про його розширення варто міркувати про геополітичну стабільність» [66, с. 132].

Виступ Д. Медведєва, таким чином, вказував, що дії Росії у Грузії обумовлені бажанням припинити розширення НАТО за рахунок колишніх радянських республік.

Отже, на початок 2000-х рр. припало чергове потепління в американо-російських взаєминах, спричинене необхідністю боротьби проти спільної загрози, якою після терактів 11 вересня 2001 р. в США став міжнародний тероризм. В межах американо-російської співпраці задля протидії тероризму було ухвалено кілька декларацій, які закріплювали тісне співробітництво в галузі безпеки, обміну розвідданими, консультаціями між військовими та розвідувальними службами.

Проте, американо-російське співробітництво у сфері протидії міжнародному тероризму не досягло бажаних результатів, адже, з одного боку, РФ напряду не брала участі у тих військових операціях, які здійснювали

американці, зосередившись при цьому на своїх внутрішніх проблемах. З іншого боку, дії США в Афганістані та Іраку почали розцінюватися російськими політиками як такі, ще суперечать основній меті – боротьбі проти тероризму, а США, на їх думку, лише намагалися зміцнити свій вплив у вказаних країнах.

Проблема розширення НАТО залишалася центральною і найбільш суперечливою в політиці США щодо країн Східної Європи. В той час, як частина американських чиновників, політиків і мислителів, на кшталт Г. Кісінджера та Зб. Бжезинського активно підтримували входження країн Східної Європи до НАТО, деякі військові та члени адміністрації президента В. Клінтона наводили контр аргумент, головним з яких було погіршення взаємин з РФ. Їх побоювання, зрештою, не були марними, адже російські політики вбачали у розширенні НАТО загрозу безпеці та геополітичним інтересам РФ у Східній Європі. Вступ до Альянсу Чехії, Польщі, Угорщини, Румунії, Болгарії, країн Балтії, а також перспектива подальшого прийняття України та Грузії стали непереборною проблемою, що, зрештою зіпсувала американо-російські взаємини на початку 2000-х рр.

В цьому контексті російсько-грузинська війна стала кроком, на який Росія пішла задля протидії входженню до НАТО Грузії, а також пересторогою для тих країн Східної Європи, які все ще залишалися у позаблоковому статусі. Завдавши Грузії військової поразки, Росія, з одного боку, завадила грузинській владі позитивно вирішити територіальну проблему, а разом з цим – продемонструвала, що обраний курс на євроінтеграцію та вступ до НАТО зустрине супротив з боку РФ.

Зберігши свій вплив у регіонів шляхом підтримки Південної Осетії та Абхазії, Росія, тим не менше, спричинила погіршення взаємин не лише з Грузією, але і США та країнами НАТО.

ВИСНОВКИ

Розпад Радянського Союзу у 1991 р. спричинив завершення «холодної війни», що, зрештою, ознаменувало початок нової епохи розвитку міжнародних відносин. На зміну біполярному світу, в якому існували два ворожих блоки, прийшла система з єдиним домінуючим центром впливу. Як єдина наддержава, США, наприкінці XX ст., намагалися зберегти свою присутність практично в усіх куточках світу.

Країни Східної Європи взяли курс на проведення реформ та побудову нового, демократичного устрою. У своїй зовнішній політиці більша їх частина, а серед них і Російська Федерація, орієнтувалася на країни Західного Європи та США. Відтак, у новітній історії міжнародних відносин наприкінці XX – на початку XXI ст. спостерігалось помітне поживлення та налагодження співробітництва між колишніми суперниками, що втілювалось у понятті «стратегічне партнерство».

Нові геополітичні реалії спонукали західних інтелектуалів та політиків до пошуків концепції нової моделі міжнародних відносин, а також побудови взаємин із країнами Східної Європи. Важливе місце у новітній історії міжнародних відносин посідало питання взаємин США із РФ як правонаступницею Радянського Союзу та державою з величезним ядерним арсеналом. Теоретичне обґрунтування зовнішньої політики США, зокрема, стосовно країн Східної Європи, знайшло своє відображення у творах Г. Кісінджера, Зб. Бжезинського та Ф. Фукуяма. Вони не лише зробили припущення того, як виглядатиме геополітична ситуація у найближчому майбутньому, але й висунули пропозиції щодо побудови взаємин між провідними державами світу. На їхню думку, такі відносини мали базуватися на партнерстві, що дозволило б забезпечити мир та стабільність міжнародної

системи. Водночас вони були переконані, що США повинні залишатися безперечним лідером у світі, підтримувати та поширювати ліберально-демократичні цінності, зокрема, у країнах Східної Європи. Підкреслимо, що ідеї Г. Кісінджера, З. Бжезинського та Ф. Фукуями справили значний вплив на представників американської політичної еліти, які, у свою чергу, визначали відповідний зовнішньополітичний курс США.

Розпад СРСР змусив лідерів США переглядати стратегію зовнішньої політики. За умови відсутності головної загрози з боку СРСР, зникла необхідність не лише витрат на гонку озброєнь, але й присутності американців на території Європи. Крім того, виникла необхідність у виробленні нових принципів зовнішньої політики щодо колишніх супротивників. На уламках Радянського Союзу утворилося п'ятнадцять нових республік, частина з яких (Росія, Україна, Білорусія, Казахстан) мали у своєму розпорядженні ядерні арсенали та атомні станції, що спонукало американські зовнішньополітичні кола робити відповідні кроки стосовно скорочення ядерного потенціалу у цих новостворених державах.

Однак адміністрація президента США Дж. Буша-старшого так і не спромоглася знайти адекватну заміну попередній доктрині «стримування». Американо-російські відносини залишалися непростою проблемою у зовнішній політиці адміністрації президента В. Клінтона.

У середині 1990-х рр. Російська Федерація опинилася у глибокій фінансовій кризі. Російські реформатори намагалися у своїй політиці орієнтуватися на країни Заходу та США, що знайшло свої відображення у політиці «стратегічного партнерства» між РФ і США, які, з точки зору своїх економічних та геополітичних можливостей, переважали РФ, а тому не завжди враховували російські інтереси у Східній Європі.

Одним із серйозних каменів спотикання між США та Росією на міжнародній арені стала проблема розширення НАТО та врегулювання регіональних конфліктів. Країни Східної Європи, головним чином Чехія, Угорщина, Польща, Латвія, Литва, Естонія, а згодом і Україна, прагнули стати частиною як Європейського Союзу, так і Північно-Атлантичного Альянсу. Їхнє бажання було викликане необхідністю отриманням гарантій безпеки, а також побоювання територіальних зазіхань з боку РФ.

Серед американських політиків та військових тривалий час йшла полеміка щодо доцільності подальшого розширення НАТО. Частина американських політиків вважали вступ країн Східної Європи до НАТО недоречним, апелюючи зростанням витрат, на які США змушені будуть піти задля підтримки безпеки та обороноздатності нових членів Альянсу. Проте значно вагомішим аргументом залишалося погіршення взаємин з Росією, яка б негативно сприйняла процес розширення НАТО за рахунок східноєвропейських держав.

Їхні противники, серед яких були М. Олбрайт, Г. Кісінджер, Зб. Бжезинський та Ф. Фукуяма, наголошували на необхідності розширення НАТО за рахунок країн Східної Європи як запоруці підтримання миру та стабільності в Європі. Зрештою, їх аргументи залишилися достатньо переконливими для того, аби впродовж 1999-2004 рр. до складу Альянсу були прийняті Польща, Чехія, Угорщина, Латвія, Литва та Естонія, Болгарія, Румунія та Словаччина.

Позиція РФ з цього приводу залишалася досить негативної. Російські політики розглядали процес розширення НАТО як цілеспрямовану політику США, спрямовану на витіснення РФ з її колишніх сфер впливу у Східній Європі. Водночас спроби з боку адміністрації В. Клінтона врегулювати розбіжності з цього питання шляхом налагодження співробітництва між НАТО і РФ в межах програми «Партнерство заради миру» не мали успіхів.

Проблема боротьби проти міжнародного тероризму після терактів, що мали місце 11 вересня 2001 р. в США стала тим чинником, який на деякий час сприяв налагодженню американо-російських взаємин. Нове співробітництво між США та РФ втілювалося у низці спільних декларацій щодо протидії міжнародному тероризму, поширенню зброї масового знищення та наркоторгівлі, а також співробітництві в галузі безпеки.

Нетривалий американо-російський діалог був призупинений не лише старими невирішеними суперечностями, головною з яких було розширення НАТО у Східній Європі, так і новими. Серед останніх було вторгнення американських військ в Ірак, зміна політики США щодо Афганістану, підтримка адміністрацією Дж. Буша-молодшого так званих «кольорових революцій» на пострадянському просторі, а також визнання незалежності Косово, що суперечило офіційній позиції Москви.

Російсько-грузинський збройний конфлікт, що мав місце в серпні 2008 р., став наочним проявом прагнення РФ протидіяти політиці США та зберегти свій вплив на пострадянському просторі. Однак така позиція офіційної Москви, в кінцевому підсумку, лише сприяло загостренню взаємин зі США, країнами НАТО та Східної Європи.

Отже, політика США щодо країн Східної Європи залишалася досить суперечливою. З одного боку, США намагалися зміцнити свій вплив у регіоні, налагоджуючи взаємини та співпрацю з країнами колишнього Радянського Союзу. З другого – їх прагнення призвели до перетину інтересів з найбільшою державою регіону, якою була Російська Федерація. Ця обставина залишалася вагомим чинником, який впливав на міждержавні взаємини у Східній Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

- 1.Бёрнс У. Невидимая сила: как работает американская дипломатия/ пер. с англ. Москва: Альпина Паблишер, 2020. 688 с.
- 2.Буш звинуватив Росію у залякуванні Грузії. BBC News Україна URL: https://www.bbc.com/ukrainian/world/story/2008/08/080815_georgia_friday_oh (дата звернення: 15.11.2024).
- 3.Бжезинский З. Великая шахматная доска. Москва: Международные отношения, 1999. 257 с.
- 4.Бжезинский З. Стратегический взгляд. Америка и глобальный кризис. Москва: АСТ, 2012. 285 с.
- 5.Ванкуверская декларация. *Дипломатический вестник*. 1993. № 7-8. С. 18;
- 6.Договор между Российской Федерацией и Соединенными Штатами Америки о дальнейшем сокращении и ограничении стратегических наступательных вооружений (СНВ-2) URL: <https://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/dogovor.htm> (дата звернення: 15.11.2024).
- 7.Инаугурационные речи Президентов США от Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша: 1789-2001 гг. Москва: Стратегия, 2001. 528 с.
- 8.Кемп-Девидская декларация Президента Джорджа Буша и Президента Бориса Ельцина о новых отношениях. *Дипломатический вестник*. 1992. № 4-5. Спецвыпуск. С. 12
- 9.Киссинджер, Г. Дипломатия. Москва: Ладомир, 1997. 848 с.
- 10.Киссинджер, Г. Нужна ли Америке внешняя политика?URL:<http://flibusta.site/b/468776/read> (дата звернення: 15.11.2024).

11.Киссинджер Г. Мировой порядок. URL: <http://flibusta.site/b/414543/read> (дата звернения: 15.11.2024).

12. Концепция национальной безопасности Российской Федерации 1997 г. URL: <https://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/snconold.htm> (дата звернения: 15.11.2024).

13.Концепция внешней политики Российской Федерации, 1993 г. *Дипломатический вестник*. 1993. № 1-2. Спецвыпуск. С. 3-23.

14.Концепция внешней политики Российской Федерации, 2008 г. URL: <http://kremlin.ru/acts/news/785> (дата звернения: 15.11.2024).

15. Московская декларация. 14 января 1994 г. *Дипломатический вестник МИД РФ*. 1994. №3. С.12-14.

16.Мюнхенская речь Путина 2007 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (дата звернения: 15.11.2024).

17.Олбрайт М. Госпожа Госсекретарь. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2004. 688 с.

18.Основополагающий акт о взаимных отношениях, сотрудничестве и безопасности между Российской Федерацией и Организацией североатлантического договора. 27 мая 1997 г. URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_25468.htm (дата звернения: 15.11.2024).

19.Послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию РФ: «Об укреплении Российского государства» 1994 г. URL: http://www.intelros.ru/2007/02/04/poslanija_prezidenta_rossii_borisa_elcina_federaln_omu_sobraniju_rf_1994_god.html (дата звернения: 15.11.2024).

20.Послание президента России Бориса Ельцина Федеральному собранию РФ: «Об укреплении Российского государства» 1997 г.

URL: <https://www.consultant.ru/cons/CGI/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=16983#zxaD9SU39MYr1En6> (дата звернення: 15.11.2024).

21. Президент США засудив насильство Росії в Грузії. Радіо свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1190316.html> (дата звернення: 15.11.2024).

22. Соглашение о торговых отношениях между Союзом Советских Социалистических Республик и Соединенными Штатами Америки от 1 июня 1990 г. URL: <https://base.garant.ru/2541378/> (дата звернення: 15.11.2024).

23. Совместное заявление о российско-американском антитеррористическом сотрудничестве, 24 мая 2002 г. URL: <http://kremlin.ru/supplement/3478> (дата звернення: 15.11.2024).

24. Статут Організації Об'єднаних Націй. Київ: Департамент громадської інформації ООН, 2008. 68 с.

25. Тэлботт С. Билл и Борис. Записки о президентской дипломатии. Москва: ОАО «Издательский Дом «Городец», 2003. 528 с.

26. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / пер. с англ. М. Б. Левин. Москва: Издательство АСТ, 2005. 588 с.

27. Хартия российско-американского партнерства и дружбы. *Дипломатический вестник*. 1992. №13-14. Спецвыпуск. С. 10.

28. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. The White House, February 1995. 33 p.

29. A National Security Strategy for a New Century. The White House, October 1998. 36 p.

30. A National Security Strategy for a New Century. The White House, September 2002. 52 p.

31. Bush G.W. Proclamation 7462-National Day of Prayer and Remembrance for the Victims of the Terrorist Attacks on September

11. URL: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=61759> (дата звернення: 15.11.2024).

32. Bush G.W. Proclamation Proclamation 7463-Declaration of National Emergency by Reason of Certain Terrorist Attacks September 14, 2001. URL: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=61760> (дата звернення: 15.11.2024).

33. Bush G. W. The President's Radio Address, February 8, 2003. URL: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=25133> (дата звернення: 15.11.2024).

34. Bush G. W. The President's Radio Address, May 3, 2003. URL: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=25121> (дата звернення: 15.11.2024).

35. Bush G. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union. January 28, 1992. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-before-joint-session-the-congress-the-state-the-union-0> (дата звернення: 15.11.2024).

36. Examination of the Russian Economic Crisis and the International Monetary Fund Aid Package. U.S. House of Representatives, Subcommittee on General Oversight and Investigations, Committee on Banking and Financial Services, Washington, DC H Pressroom, Office of Public Affairs of the Treasury. September 10, 1998. URL: https://commdocs.house.gov/committees/bank/hba51201.000/hba51201_0f.htm (дата звернення: 15.11.2024).

37. Kennan G. A Fateful Error. New York Times. Feb. 5, 1997. URL: <https://www.nytimes.com/1997/02/05/opinion/a-fateful-error.html> (дата звернення: 15.11.2024).

38. Moscow Declaration, January 14, 1994. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/moscow-declaration> (дата звернення: 15.11.2024).

39. Nonproliferation and Threat Reduction Assistance: U.S. Programs in the Former Soviet Union. June 26, 2006. CRS Report for Congress. 59 p.

40. Partnership for Peace: Framework Document. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_24469.htm (дата звернення: 15.11.2024).

41. Press Conference by President Bush and Russian Federation President Putin, Brdo Castle, Brdo Pri Kranju," 16 June 2001. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/06/20010618.html> (дата звернення: 15.11.2024).

42. The Alliance's New Strategic Concept agreed by the Heads of State and Government participating in the Meeting of the North Atlantic Council. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm?selectedLocale=uk (дата звернення: 15.11.2024).

43. William J. Clinton. Address Before a Joint Session of Congress on Administration Goals. February 17, 1993. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-before-joint-session-congress-administration-goals> (дата звернення: 15.11.2024).

44. William J. Clinton. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union. January 25, 1994. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-before-joint-session-the-congress-the-state-the-union-12> (дата звернення: 15.11.2024).

45. William J. Clinton. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union. January 24, 1995. URL:

<https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-before-joint-session-the-congress-the-state-the-union-11> (дата звернення: 15.11.2024).

46. William J. Clinton. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union. January 23, 1996. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-before-joint-session-the-congress-the-state-the-union-10> (дата звернення: 15.11.2024).

47. William J. Clinton. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union. February 04, 1997. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-before-joint-session-the-congress-the-state-the-union-9> (дата звернення: 15.11.2024).

48. William J. Clinton. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union. January 27, 1998. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-before-joint-session-the-congress-the-state-the-union-8> (дата звернення: 15.11.2024).

49. William J. Clinton. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union. January 19, 1999. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-before-joint-session-the-congress-the-state-the-union-6> (дата звернення: 15.11.2024).

50. William J. Clinton. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union. January 27, 2000. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-before-joint-session-the-congress-the-state-the-union-7> (дата звернення: 15.11.2024).

51. Clinton W. J. Remarks to the American Society of Newspaper Editors in Annapolis, April 1, 1993 URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-the-american-society-newspaper-editors-annapolis> (дата звернення: 15.11.2024).

Література:

52.Американские президенты: 41 исторический портрет Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона / под ред. Юргена Хайдекинга; пер. с нем. Л.В. Седовой. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1997. 640 с.

53.Артимішин П. Російсько-грузинська війна 2008 року: реакція українського політикуму. *Новітня доба*. 2022. Вип. 10. С. 198-212.

54.Афони́на Е.А. От доктрины «сдерживания» до стратегии «расширения»: Американская внешняя помощь и вызовы новой эпохи (1992-1994 годы). *Известия Саратовского университета*. 2012. История. Международные отношения. Вып. 1. С. 72-76.

55.Батюк В.И. Российско-американские отношения в 1990-е годы: итоги и уроки. *Полития*. 2000. № 2 (16). С. 134-147.

56.Бєбешко О. «П'ятиденна війна» на Кавказі 2008 р.: причини та геополітичні наслідки. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2010. № 2. С. 87–90.

57.Бодрилин И. А. К вопросу о расширении НАТО на Восток. *Вестник РУДН*. Серия: Международные отношения. 2005. №1. С. 236-252.

58.Брусіловська О.І. Політика США у Східній Європі: концепції і реальність. *Правова держава*. 2000. №2. С. 90-95.

59.Гандзюра А. Стратегічне партнерство як інструмент реалізації міжнародних двосторонніх відносин. *Юридичний вісник*. Одеса: Гельветика, 2020. № 1. С. 376-383.

60.Геника М.А. Проблеми трансформації Центрально-Східної Європи в теорії міжнародних відносин Збігнева К. Бжезиського. *Наукові записки НАУКМА*. 2007. Том 69. Політичні науки. С. 48-52.

61.Гнип О. Стратегічне партнерство та його моделі у міжнародних відносинах. *Гуманітарні та соціальні науки: матеріали III Міжнародної конференції молодих вчених HSS-2011*, 24–26 листопада 2011 року, Львів,

Україна. Національний університет Львівська політехніка. Львів: Виробництво Львівської політехніки, 2011. С. 162–165.

62.Горбачова Н.С. Можливість використання стратегічного партнерства з метою впливу на національні економічні інтереси. *Формування ринкової економіки*: зб. наук. пр. Київ: КНЕУ, 2012. Спец. вип.: Стратегічні імперативи сучасного менеджменту: у 2 ч. Ч. 1. С. 423-433.

63.Давыдов А.Ю. Российско-американские торгово-экономические связи: потенциал «перезагрузки». *США и Канада: экономика, политика, культура*. 2011. № 4. С. 3-18.

64.Давыдов Ю. Расширение НАТО и ЕС: последствия для России. *Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы*. 2005. №18. С.2-5.

65.Дериглазова Л. В. Война в Ираке 2003 г. Как продолжение войны США против терроризма. *Вестн. Том. гос. ун-та*. 2004. №281. С. 11-16.

66.Дессейн Р., Чантуридзе Л. Realpolitik и война России с Грузией. Три года спустя. *Центральная Азия и Кавказ*. 2012. №1. С. 131-141.

67.Дудко І. Д. Національний інтерес як фундаментальна засада зовнішньополітичних орієнтирів США. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2003. Вип. 73(1). С. 52-57.

68.Жеглова Ю. Г. Стратегическое партнерство как формат межгосударственных отношений. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2014. №3 (35). С. 115-122.

69.Жильцов Д. Эволюция военно-политических взглядов США в период с начала 90-х годов по настоящее время. URL: http://pentagonus.ru/publ/ehvoljucija_voenno_politicheskikh_vzgljadov_ssha_v_period_s_nachala_90_kh_godov_po_nastojashhee_vremja_2012/19-1-0-2333 (дата звернення: 15.11.2024).

70.Журавель В.П., Король Н.С., Полуев А.И. США и Россия после теракта 11 сентября 2001 г.: итоги противодействия терроризму (политико-правовой анализ). URL: https://dpr.ru/pravo/pravo_19_19.htm (дата звернення: 15.11.2024).

71.Зинн Г. Народная история США: с 1492 года до наших дней. Москва: Алгоритм, 2006. 880 с.

72.Какача К. Российско-грузинская пятидневная война: цена, которую предстоит заплатить, и непредвиденные последствия. *Центральная Азия и Кавказ*. 2009. №1 (61). С. 13-24.

73.Киридон А.М. Причини російсько-грузинського конфлікту: глобальний вимір. *Вісник Київського міжнародного університету*. Серія: Історичні науки. 2008. № 7. С. 64-82.

74.Коев В.А. Така ж держава, як усі інші. Стисла історія міжнародних відносин США/ пер. с англ. П.Дениска. Київ: Ніка-Центр, 2023. 296 с.

75.Колесов В. И. Российско-американские отношения в сфере нераспространения ядерного оружия. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2008. №4. С. 34-47.

76.Киридон А., Троян С. Українська пастка для російського Левіафана. Київ: Ніка-Центр, 2023. 400 с.

77.Макинерни Д. США: История страны. URL: http://www.telenir.net/istorija/ssha_istorija_strany/p14.php#metkadoc6 (дата звернення: 15.11.2024).

78.Михайленко А.Н. Уровни развития двусторонних международных отношений. *Этносоциум*. 2021. №4 (154). С. 9-21.

79.Михайленко А.Н. Стратегическое партнерство и союзничество в международных отношениях. *Этносоциум*. 2023. №9 (183). С. 9-21.

80. Козырев А. В. Дискуссия о том, какой быть внешней политике России. *Международная жизнь*. 1993. № 2. С. 5-23.
81. Минкова К.В., Селезнева Е.И. Российско-американские торговые отношения в 1991-2016 гг. *Клио*. 2017. № 4 (124). С. 184-195.
82. Михайлов В. А., Воловиков А. Г. Расширение НАТО с позиции представителей политического реализма. *Этносоциум и межнациональная культура*. 2023. №181. С. 59-68.
83. Нечаєва-Юрійчук Н. До питання про причини та ймовірні наслідки грузино-російського конфлікту у серпні 2008 року. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4826.html> (дата звернення: 15.11.2024).
84. Новиков И.А. Стратегическое партнерство как феномен международной политики. *Вестник Волгоградского государственного университета*. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. 2010. № 1(17). С.117-124.
85. Осипов Г.В. Россия и США в XXI веке: о стратегическом партнерстве двух великих держав. URL: https://dpr.ru/pravo/pravo_32_6.htm (дата звернення: 15.11.2024).
86. Пархитко Н. П., Мартыненко Е. В. Геополитические аспекты речи В. В. Путина на 43-й мюнхенской конференции по вопросам безопасности. К 10-й годовщине с момента события. *Вестник РУДН*. Серия: Политология. 2018. Т.20. №1. С. 7-20.
87. Печатнов В.О., Маныкин А.С. История внешней политики США. Москва: Междунар. отношения, 2012. 680 с.
88. Пляйс Я. Теория и практика внешней политики современной России. URL: https://i-sng.ru/observer/observer/N12_97/12_10.HTM (дата звернення: 15.11.2024).

89.Рижков М.М. Концепт критичної геополітики у зовнішній політиці США на початку ХХІ століття. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2008. №73 (1). С. 3-8.

90.Римини Р. Краткая история США/ пер. с англ. О. Алексаняна. Москва: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2020. 480 с.

91.Савойский А. Г. Экономическая дипломатия современной России в отношении США. *Вестник РУДН*. Серия: Международные отношения. 2007. №4. С. 84-91.

92.Седляр Ю.О., Кравченко Н.В. Міждержавне співробітництво: концептуальні засади дослідження та підходи до класифікації. *S.P.A.C.E*. 2017. Вип. 3. С. 72-76.

93.Семенюта Т.В. Маніпулятивна складова у зовнішньополітичній стратегії Дж. Буша-молодшого. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2007. №70 (2). С. 170-174.

94.Скаков А. Августовский кризис на Кавказе и его последствия. *Центральная Азия и Кавказ*. 2009. №1 (61). С. 25-38.

95.Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569-1999. URL: <http://flibusta.site/b/612055> (дата звернення: 15.11.2024).

96.Тарасова Ю. А., Лурда Р. В., Ясеницкий И. А., Войнаровская Ю. В. Вопрос о расширении НАТО на восток в американо-российских отношениях в 90-е годы XX века. *Вестник БГУ*. 2016. №1 (27). С. 119-123.

97.Тіндалл Дж. Б., Шай Д. Е. Історія Америки (6-те видання)/ Пер. з англ.: Притула Л., Сташків Г., Щур О. Львів: Літопис, 2010. 904 с.

98.Терроризм в Афганистане: совместная оценка угрозы. Нью-Йорк, Брюсель, Москва, Сан-Франциско, 2020. 85 с.

- 99.Тихомиров А. Отношения Россия-НАТО в 1991-2012 гг. URL: <https://forsecurity.org/otnosheniya-rossiya-nato-v-1991-2012-gg> (дата звернення: 15.11.2024).
- 100.Токвіль А. Про демократію в Америці. URL: <http://litopys.org.ua/tocq/toc.htm> (дата звернення: 15.11.2024).
- 101.Уткин А.И. Американская стратегия для XXI века. Москва: Лога, 2000. 272 с.
- 102.Уткин А.И. Мировой порядок XXI в. Москва: Алгоритм, 2001. 472 с.
- 103.Фарид Ш. Изменчивая динамика конфликтов в Грузии: сложное переплетение внешних и внутренних факторов. *Центральная Азия и Кавказ*. 2015. №3-4. С. 144-155.
- 104.Цепенда І. Є. Проблема «першої хвилі» розширення НАТО в суспільно-політичній думці країн Альянсу та країн кандидатів. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*. 2010. №5 (49). С. 152-160.
- 105.Шиманський В. США і НАТО в сучасній системі міжнародної безпеки. *Marіsterіum*. Вип. 10. Політичні студії. Київ: Стилос. 2002. Вип. 10. С. 105-111.
- 106.Штурба Е.В. Изменение концептуальных основ внешней политики Российской Федерации в условиях Глобализации (1991-1994 гг.). *Вопросы истории*. 2009. № 2. С. 48-70.
107. Blank S. J. Russia and the U.S. War on Terrorism. Defeating Terrorism: Strategic Issue Analyses, edited by John R. Martin. *Strategic Studies Institute, US Army War College*. 2002. P. 87-91.
- 108.Brown M.E. The Flawed Logic of NATO Expansion. *Survival Global Politics and Strategy*. 1995. № 37 (1). P. 34-52.

109.Christopher W. Reinforcing NATO's strength in the West and deepening cooperation with the East. *U.S. Department of State Dispatch*. 1995. Vol. 6. Iss. 23. P. 471–474.

110.Cross S.N. U.S./NATO-Russia and Countering Ideological Support for Terrorism: Toward Building a Comprehensive Strategy. *The Quarterly Journal*. 2006. Vol. 5. № 4. P. 1-26.

111.Gladkyy O. American Foreign Policy and U.S. Relations with Russia and China after 11 September. *World Affairs*. 2003. Vol. 166, № 1. 2003, P. 3–23.

112.Greenspan A. The Age of Turbulence: Adventures in a new world. New York: Penguin Press, 2007. 544 p.

113.Haslam J. “Russia's Seat at the Table: A Place Denied or a Place Delayed?” *International Affairs*. 1998. Vol. 74. № 1. P. 119-130.

114.Kupchan C. A. Life after Pax Americana. *World Policy Journal*. 1999. Vol. 16. №3. P. 20-27.

115.LaFeber W. America, Russia, and the Cold War, 1945-2002. New York.: McGraw-Hill Education, 2002. 512 p.

116. McFaul M. Russia's Summer of Discontent. 1998. *Current History*. Vol. 97. № 621, Russia and Eurasia. P. 307-312.

117.Mujaddid G. Russia foreign policy in post 9/11 period: from diplomatic retreat to resurgence. *Margalla Papers*. 2009. Vol. 13. №1. P. 121-139.

118.Pochkhua G. A Game Theory Application of the Rational Actor Model to the Russo-Georgian War of August 2008. *Connections*. 2010. Vol. 10. №1. P. 82–120.

119.Rojansky M. The Clinton years and Gore-Chernomyrdin. Indispensable Institutions: The Obama-Medvedev Commission and Five Decades of U.S.-Russia Dialogue. *Carnegie Moscow Center*. 2010. 65 p.

120.Rumer E. The US-Europe vs. Russia Triangle. *Istituto Affari Internazionali*. 2018. P. 1-13.

121.Rumer E., Sokolsky R. Thirty Years of U.S. Policy Toward Russia: Can the Vicious Circle Be Broken? URL: <https://carnegieendowment.org/research/2019/06/thirty-years-of-us-policy-toward-russia-can-the-vicious-circle-be-broken?lang=en> (дата звернення: 15.11.2024).

122. Smith J. NATO-Russian Relationship: Defining Moment or Deja vu? Centre for Strategic and International Studies. *Politique étrangere*. 2008. Winter Issue (4). P. 759-773.

123.Studzińska Z. How Russia, Step-by-Step, Wants to Regain an Imperial Role in the Global and European Security System. *Connections*. 2015. Vol. 14. № 4. P. 21–42.

124.The bear-tamer's next problem. (American relations with Russia after communist gains in the last elections). *The Economist*. 1996. P. 19–20.

125.Wallin M. U.S. Foreign Policy Toward Russia: An Overview of Strategy and Considerations. American Security Project. 2017. 27 p.

126.Yergin D., Gustafson Th. Russia 2010 and What It Means for the World. New York: Random House, 1995. 352 p.